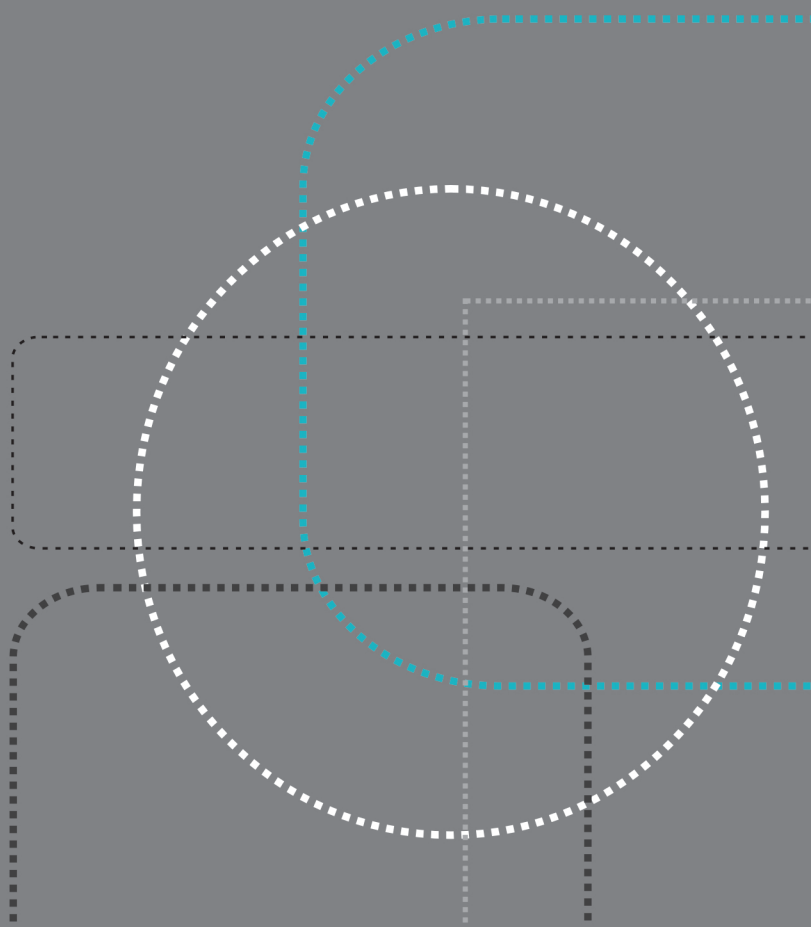

ТЕОРИЈСКА, РАЗВОЈНА И ПРИМЕЊЕНА ИСТРАЖИВАЊА ПРОСТОРНИХ
ПРОЦЕСА ЗА ОБНОВУ СТРАТЕШКОГ МИШЉЕЊА И УПРАВЉАЊА У СРБИЈИ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА БР. 88
БЕОГРАД, ДЕЦЕМБАР 2020.

**ТЕОРИЈСКА, РАЗВОЈНА И ПРИМЕЊЕНА
ИСТРАЖИВАЊА ПРОСТОРНИХ ПРОЦЕСА
ЗА ОБНОВУ СТРАТЕШКОГ МИШЉЕЊА И
УПРАВЉАЊА У СРБИЈИ**

УРЕДНИЦИ:

Јасна Петрић и Миодраг Вујошевић

Посебна издања 88

Београд

2020. година

Институт за архитектуру и урбанизам Србије

ТЕОРИЈСКА, РАЗВОЈНА И ПРИМЕЊЕНА ИСТРАЖИВАЊА ПРОСТОРНИХ ПРОЦЕСА ЗА ОБНОВУ СТРАТЕШКОГ МИШЉЕЊА И УПРАВЉАЊА У СРБИЈИ

Посебна издања бр. 88

децембар 2020. године, Београд

ИСБН: 978-86-80329-95-6

ИЗДАВАЧ

Институт за архитектуру и урбанизам Србије (ИАУС)

Булевар краља Александра 73/II, 11120 Београд;

Тел.: 011 3207300; Факс: 011 3370203 (fax); iaus@iaus.ac.rs; www.iaus.ac.rs

ЗА ИЗДАВАЧА

Саша Милијић, директор

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ: Јасна Петрић, ИАУС, Београд; Ана Никовић, ИАУС, Београд; Милена Милинковић, ИАУС, Београд; Бранислав Бајат, Универзитет у Београду, Грађевински факултет, Београд; Миодраг Вујошевић, Београд; Тијана Дабовић, Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд; Мирјана Деветаковић, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет, Београд; Бранка Димитријевић, Strathclyde University, Department of Architecture and Building Science, Glasgow, Велика Британија; Александар Ђукић, Универзитет у Београду, Грађевински факултет, Београд; Бошко Јосимовић, ИАУС, Београд; Никола Крунић, ИАУС, Београд; Божидар Манић, ИАУС, Београд; Тамара Маричић, ИАУС, Београд; Саша Милијић, ИАУС, Београд; Зорица Недовић Будић, University of Illinois – Chicago, Department of Urban Planning & Policy, Chicago, Illinois, IL, САД; University College Dublin, School of Architecture, Planning and Environmental Policy, Dublin, Ирска; Марина Ненковић-Ризнић, ИАУС, Београд; Тања Његић, ИАУС, Београд; Мила Пуцар, Београд; Урош Радосављевић, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет, Београд; Ратко Ристић, Универзитет у Београду, Шумарски факултет, Београд; Сања Симоновић Алфиревић, ИАУС, Београд; Борислав Стојков, Београд; Драгутин Тошић, Београд; Милорад Филиповић, Универзитет у Београду, Економски факултет, Београд; Мирољуб Хаџић, Универзитет Сингидунум у Београду, Београд; Тијана Црнчевић, ИАУС, Београд; Омиљена Џелебџић, ИАУС, Београд.

РЕЦЕНЗЕНТИ

Проф. др Милорад Филиповић, редовни професор, Универзитет у Београду, Економски факултет, Београд; Проф. др Бранка Тошић, редовни професор, Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд; др Саша Милијић, Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд

РЕЦЕНЗЕНТИ ПОГЛАВЉА

Проф. др Владан Јолчић, научни саветник, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд; Проф. др Весна Милетић-Степановић, ванредни професор, Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд; Проф. др Рајица Михајловић, ванредни професор, Универзитет у Београду, Грађевински факултет, Београд; Академик, проф. др Зоран Његован, редовни професор, Универзитет у Новом Саду, Пољопривредни факултет, Департман за економику пољопривреде и социологију села, Нови Сад; Драгутин Протић, доцент, Универзитет у Београду, Грађевински факултет, Београд; и Проф. др Милорад Филиповић, редовни професор, Универзитет у Београду, Економски факултет, Београд.

УРЕДНИЦИ: Јасна Петрић и Миодраг Вујошевић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА: Вања Шимпрага

ДИЗАЈН КОРИЦА: Тања Његић

ДИЗАЈН И ПРЕЛОМ: Сања Симоновић Алфиревић

ТИРАЖ: 200 ком.

ШАМПА: Планета принт, Београд

У финансирању монографије су учествовали Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и Институт за архитектуру и урбанизам Србије.

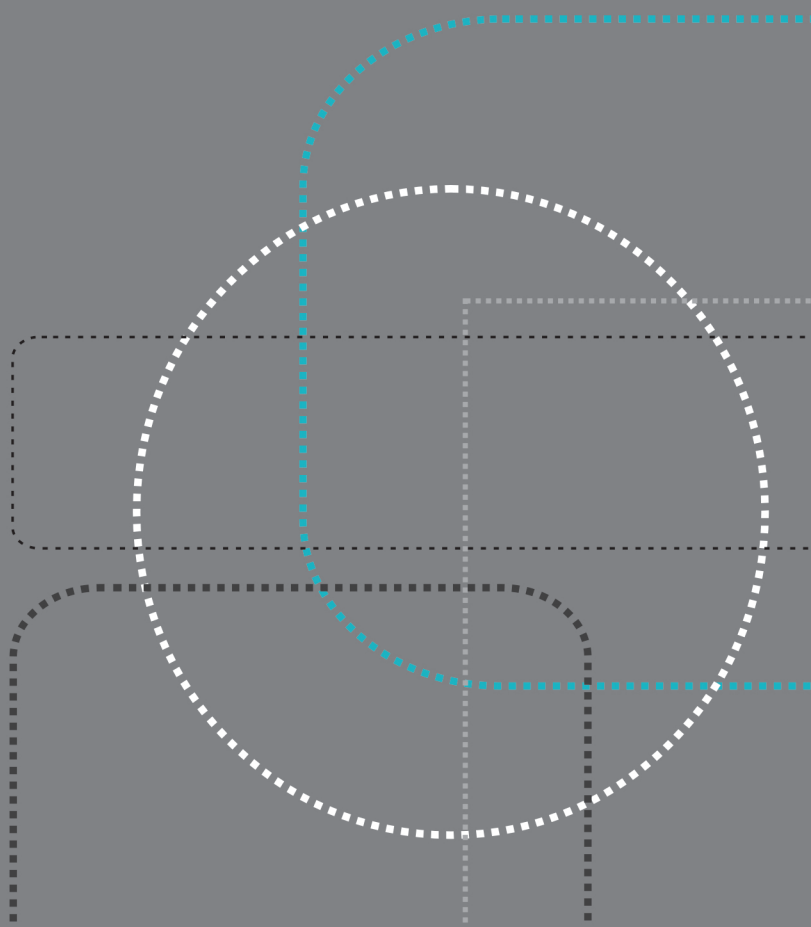
У монографији су изложени резултати научноистраживачког пројекта ИИИ 47014 „Улога и имплементација државног просторног плана и регионалних развојних докумената у обнови стратешког истраживања, мишљења и управљања у Србији“ и део резултата научноистраживачког пројекта ТР 36036 „Одрживи просторни развој Подунавља у Србији“, које је финансирало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије у периоду 2011 – 2019. године.

САДРЖАЈ

- 1 **ОБНОВА СИМУ – РАЗВОЈ, ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА И ГЛАВНИ РЕЗУЛТАТИ ИИИ ПРОЈЕКТА У ОБЛАСТИ УНАПРЕЂЕЊА ДОНОШЕЊА ДРЖАВНИХ ОДЛУКА КРОЗ ЦИКЛУС ИСТРАЖИВАЊА МПНТР 2011-2019. ГОДИНЕ**
Јасна Петрић, Миодраг Вујошевић
- 27 **ПЕРСПЕКТИВЕ НОВЕ ИНДУСТРИЈСКЕ ПОЛИТИКЕ У СРБИЈИ И ЊЕНЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ**
Славка Зековић, Миролjub Хаџић
- 67 **ПРИМЕНА ПОДАТАКА „URBAN ATLAS” У ИСТРАЖИВАЊУ И ПЛАНИРАЊУ ПРОСТОРА: ПРИМЕР БЕОГРАДА**
Александра Гајић, Никола Крунић
- 87 **ОБИМ ПРОМЕНА НАЧИНА КОРИШЋЕЊА ПОЉОПРИВРЕДНОГ ЗЕМЉИШТА - ИСКУСТВА И ПРЕПОРУКЕ ЗА ЛОКАЛНИ НИВО ПЛАНИРАЊА И УПРАВЉАЊА**
Јелена Живановић Миљковић, Наташа Чолић
- 105 **ПРОСТОРНА ДОСТУПНОСТ ЈАВНИХ СЛУЖБИ КАО ИНДИКАТОР КВАЛИТЕТА ЖИВОТА – НОРМАТИВНИ ОКВИР И ПРАКСА ПЛАНИРАЊА У СРБИЈИ**
Весна Јокић, Наташа Чолић
- 145 **МОГУЋНОСТ ПРИМЕНЕ УРБАНЕ КОМАСАЦИЈЕ У УРЕЂЕЊУ НАСЕЉА У СРБИЈИ**
Младен Шошкић, Ненад Вишњевац

ТЕОРИЈСКА, РАЗВОЈНА И ПРИМЕЊЕНА ИСТРАЖИВАЊА ПРОСТОРНИХ
ПРОЦЕСА ЗА ОБНОВУ СТРАТЕШКОГ МИШЉЕЊА И УПРАВЉАЊА У СРБИЈИ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА БР. 88
БЕОГРАД, ДЕЦЕМБАР 2020.

**ТЕОРИЈСКА, РАЗВОЈНА И ПРИМЕЊЕНА
ИСТРАЖИВАЊА ПРОСТОРНИХ ПРОЦЕСА
ЗА ОБНОВУ СТРАТЕШКОГ МИШЉЕЊА И
УПРАВЉАЊА У СРБИЈИ**

УРЕДНИЦИ:

Јасна Петрић и Миодраг Вујошевић

Посебна издања 88

Београд

2020. година

Институт за архитектуру и урбанизам Србије

ТЕОРИЈСКА, РАЗВОЈНА И ПРИМЕЊЕНА ИСТРАЖИВАЊА ПРОСТОРНИХ ПРОЦЕСА ЗА ОБНОВУ СТРАТЕШКОГ МИШЉЕЊА И УПРАВЉАЊА У СРБИЈИ

Посебна издања бр. 88

децембар 2020. године, Београд

ИСБН: 978-86-80329-95-6

ИЗДАВАЧ

Институт за архитектуру и урбанизам Србије (ИАУС)

Булевар краља Александра 73/II, 11120 Београд;

Тел.: 011 3207300; Факс: 011 3370203 (fax); iaus@iaus.ac.rs; www.iaus.ac.rs

ЗА ИЗДАВАЧА

Саша Милијић, директор

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ: Јасна Петрић, ИАУС, Београд; Ана Никовић, ИАУС, Београд; Милена Милинковић, ИАУС, Београд; Бранислав Бајат, Универзитет у Београду, Грађевински факултет, Београд; Миодраг Вујошевић, Београд; Тијана Дабовић, Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд; Мирјана Деветаковић, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет, Београд; Бранка Димитријевић, Strathclyde University, Department of Architecture and Building Science, Glasgow, Велика Британија; Александар Ђукић, Универзитет у Београду, Грађевински факултет, Београд; Бошко Јосимовић, ИАУС, Београд; Никола Крунић, ИАУС, Београд; Божидар Манић, ИАУС, Београд; Тамара Маричић, ИАУС, Београд; Саша Милијић, ИАУС, Београд; Зорица Недовић Будић, University of Illinois – Chicago, Department of Urban Planning & Policy, Chicago, Illinois, IL, САД; University College Dublin, School of Architecture, Planning and Environmental Policy, Dublin, Ирска; Марина Ненковић-Ризнић, ИАУС, Београд; Тања Његић, ИАУС, Београд; Мила Пуцар, Београд; Урош Радосављевић, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет, Београд; Ратко Ристић, Универзитет у Београду, Шумарски факултет, Београд; Сања Симоновић Алфировић, ИАУС, Београд; Борислав Стојков, Београд; Драгутин Тошић, Београд; Милорад Филиповић, Универзитет у Београду, Економски факултет, Београд; Мирољуб Хаџић, Универзитет Сингидунум у Београду, Београд; Тијана Црнчевић, ИАУС, Београд; Омиљена Џелебџић, ИАУС, Београд.

РЕЦЕНЗЕНТИ

Проф. др Милорад Филиповић, редовни професор, Универзитет у Београду, Економски факултет, Београд; Проф. др Бранка Тошић, редовни професор, Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд; др Саша Милијић, Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд

РЕЦЕНЗЕНТИ ПОГЛАВЉА

Проф. др Владан Јолчић, научни саветник, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд; Проф. др Весна Милетић-Степановић, ванредни професор, Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд; Проф. др Рајица Михајловић, ванредни професор, Универзитет у Београду, Грађевински факултет, Београд; Академик, проф. др Зоран Његован, редовни професор, Универзитет у Новом Саду, Пољопривредни факултет, Департман за економику пољопривреде и социологију села, Нови Сад; Драгутин Протић, доцент, Универзитет у Београду, Грађевински факултет, Београд; и Проф. др Милорад Филиповић, редовни професор, Универзитет у Београду, Економски факултет, Београд.

УРЕДНИЦИ: Јасна Петрић и Миодраг Вујошевић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА: Вања Шимпрага

ДИЗАЈН КОРИЦА: Тања Његић

ДИЗАЈН И ПРЕЛОМ: Сања Симоновић Алфировић

ТИРАЖ: 200 ком.

ШАМПА: Планета принт, Београд

У финансирању монографије су учествовали Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и Институт за архитектуру и урбанизам Србије.

У монографији су изложени резултати научноистраживачког пројекта ИИИ 47014 „Улога и имплементација државног просторног плана и регионалних развојних докумената у обнови стратешког истраживања, мишљења и управљања у Србији“ и део резултата научноистраживачког пројекта ТР 36036 „Одрживи просторни развој Подунавља у Србији“, које је финансирало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије у периоду 2011 – 2019. године.

САДРЖАЈ

- 1 **ОБНОВА СИМУ – РАЗВОЈ, ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА И ГЛАВНИ РЕЗУЛТАТИ ИИИ ПРОЈЕКТА У ОБЛАСТИ УНАПРЕЂЕЊА ДОНОШЕЊА ДРЖАВНИХ ОДЛУКА КРОЗ ЦИКЛУС ИСТРАЖИВАЊА МПНТР 2011-2019. ГОДИНЕ**
Јасна Петрић, Миодраг Вујошевић
- 27 **ПЕРСПЕКТИВЕ НОВЕ ИНДУСТРИЈСКЕ ПОЛИТИКЕ У СРБИЈИ И ЊЕНЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ**
Славка Зековић, Миролjub Хаџић
- 67 **ПРИМЕНА ПОДАТАКА „URBAN ATLAS” У ИСТРАЖИВАЊУ И ПЛАНИРАЊУ ПРОСТОРА: ПРИМЕР БЕОГРАДА**
Александра Гајић, Никола Крунић
- 87 **ОБИМ ПРОМЕНА НАЧИНА КОРИШЋЕЊА ПОЉОПРИВРЕДНОГ ЗЕМЉИШТА - ИСКУСТВА И ПРЕПОРУКЕ ЗА ЛОКАЛНИ НИВО ПЛАНИРАЊА И УПРАВЉАЊА**
Јелена Живановић Миљковић, Наташа Чолић
- 105 **ПРОСТОРНА ДОСТУПНОСТ ЈАВНИХ СЛУЖБИ КАО ИНДИКАТОР КВАЛИТЕТА ЖИВОТА – НОРМАТИВНИ ОКВИР И ПРАКСА ПЛАНИРАЊА У СРБИЈИ**
Весна Јокић, Наташа Чолић
- 145 **МОГУЋНОСТ ПРИМЕНЕ УРБАНЕ КОМАСАЦИЈЕ У УРЕЂЕЊУ НАСЕЉА У СРБИЈИ**
Младен Шошкић, Ненад Вишњевац

ПРОСТОРНА ДОСТУПНОСТ ЈАВНИХ СЛУЖБИ КАО ИНДИКАТОР КВАЛИТЕТА ЖИВОТА – НОРМАТИВНИ ОКВИР И ПРАКСА ПЛАНИРАЊА У СРБИЈИ

SPATIAL AVAILABILITY OF PUBLIC SERVICES AS A QUALITY OF LIFE INDICATOR – NORMATIVE FRAMEWORK AND PLANNING PRACTICE IN SERBIA

Весна Јокић, Наташа Чолић

(мр Весна Јокић, ИАУС, Бул. краља Александра 73/II, Београд, vesna@iaus.ac.rs)

(др Наташа Чолић, ИАУС, Бул. краља Александра 73/II, Београд, natasac@iaus.ac.rs)

АПСТРАКТ

Постоји општа сагласност да се концепт квалитета живота односи на макродруштвену средину, али обухвата и микроперспективу појединца кроз индивидуалне способности и вештине, вредности, перцепције и ставове, као и институционалне аспекте, као што су оснаживање и удруживање, међусобна сарадња. Концепт квалитета живота укључује и квалитет и доступност услуга јавних служби, где се просторна димензија сматра кључним условом за остваривање социјалних права, праведан развој и кохезију друштва. У раду се анализирају међународне, као и националне смернице за унапређење праксе планирања у овом домену. Указује се на институционални и законодавни оквир социјалних права, и принципе добре праксе у остваривању ових права. Узимајући у обзир важност тема квалитета живота и поштовање социјалних права у процесу европских интеграција, рад указује на потребу преиспитивања постојеће праксе, као и увођење нових модалитета обезбеђивања просторне доступности јавних служби у развојним политикама и пракси планирања у Србији, што је један од кључних услова стварања веће кохезије друштва и квалитета живота грађана.

Кључне речи: просторна доступност, јавне службе, квалитет живота, социјална права, пракса планирања

ABSTRACT

There is a general agreement that the concept of quality of life refers to the macro social environment, but also includes the micro perspective of the individual through their abilities and skills, values, perceptions and attitudes, as well as institutional aspects such as empowerment and collaboration, mutual cooperation. The concept of quality of life includes the quality and accessibility of public services, where the spatial dimension is considered a key condition for the realization of social rights, equitable development and social cohesion. The paper analyzes international as well as Serbian national guidelines for improving planning practices in this domain. The institutional and legislative framework of social rights, and the principles of good practice in exercising these rights are pointed out. Taking into account the importance of quality of life and social rights in the process of European integration, the paper points to the need to review existing practices and introduce new modalities to ensure spatial accessibility of public services in development policies and planning practices in Serbia, which is one of the key conditions for greater cohesion of society and quality of life of citizens.

Key words: spatial availability, public services, quality of life, social rights, planning practice

1 УВОД

Појмом квалитет живота се описују чиниоци који имају утицај на животне услове у друштву или на појединца. Генерално, под овим појмом се мисли на степен благостања појединца, групе људи и друштва у целини.

Концепт квалитета живота инициран је 60-тих година XX века и до данас се актуализује, различито интерпретира (употребљава се у различитим струкама, као и у свакодневном животу), користе се и развијају бројне групе и системи индикатора. Мада нема јединствене дефиниције, постоји општа сагласност да се сам концепт односи на макродруштвену средину, али обухвата и микроперспективу појединца – индивидуалне способности и вештине, вредности, перцепције и ставове, као и институционалне аспекте као што су оснаживање и удруживање, међусобна сарадња (Јокић, 2010).

Социјални развој обухвата различите аспекте квалитета живота грађана, укључујући и друштвене норме и институције којима је циљ да јавну добробит и достигнуто благостање учине праведнијом и приступачнијом за све чланове друштва. Темељи социјалног развоја су организоване и ефикасне институције и добра повезаност и сарадња различитих актера, а основни циљ је јачање социјалне укључености, смањење сиромаштва и равномерна доступност услуга од јавног интереса (Петовар, Јокић, 2010).

Ниво развијености и квалитет јавних служби, односно, услуга од јавног интереса, су у позитивној корелацији са квалитетом живота грађана. Истовремено, јавне службе су међу најважнијим сегментима у функционисању сваке друштвене заједнице, представљају оквир за остваривање значајног броја социјалних и културних права које је држава обавезна да гарантује својим грађанима, и од суштинског су значаја за економски развој и успостављање социјалне и регионалне кохезије и смањења социјалне искључености на националном нивоу.

У међународним документима, суштинске карактеристике јавних служби подразумевају једнак приступ свима, разумне услове приступачности и доступности, као и висок ниво субвенција, с обзиром на то да већина услуга није профитабилна (Петовар, 2003). У терминологији Европске уније користи се термин услуге од општег интереса (*services of general interest*) у којима грађани задовољавају своје дневне потребе и од виталног су значаја за њихову добробит. Услуге од општег интереса се класификују на услуге од општег економског интереса (*Services of General Economic Interest*) и социјалне услуге од општег интереса (*Social Services of General Interest*). Не постоји јединствена дефиниција за услуге од општег интереса, у смислу њиховог садржаја и обима, али се углавном указује на стандарде попут приступачности, доступности, приуштивости и квалитета. Према Петовар и Јокић (2010:164), услуге од општег интереса су међу најважнијим сегментима у „функционисању једне друштвене заједнице, јер се у оквиру њих остварују основна људска права које је држава обавезна да гарантује својим грађанима”. Генерално, услуге од општег интереса имају пресудну улогу у побољшању квалитета живота грађана, а у документима Европске уније се истиче значај ових услуга као битно средство за испуњавање основних циљева ЕУ, као што су социјална, економска и територијална кохезија, висока запосленост, социјална укљученост и економски раст.

Циљ овог рада је да укључи и просторну димензију у разматрању организације и рада јавних служби, односно, њихов квалитет и просторну доступност, што јесте врло важан сегмент у изгледима грађана да користе ове услуге, а истовремено је један од базичних фактора квалитета живљења становништва и напретка заједнице. Стандарди за просторну доступност јавних служби имају за циљ остваривање социјалних и културних права грађана, где се ове услуге финансирају из јавних фондова и по том основу треба да буду доступне свим припадницима одређене циљне групе за које се услуга организује (Петовар, Јокић, 2010:167).

2 КВАЛИТЕТ ЖИВОТА И ПРИСТУП СОЦИЈАЛНИМ ПРАВИМА

2.1 Квалитет живота

2.1.1 Теоријски оквир за истраживање

Трендови и промене савременог друштва теме су међународног дискурса у којима се наводи да економски показатељи нису довољни за мерење напретка/развоја земље, већ је неопходно узети у обзир еколошке и социјалне показатеље развоја (European Comission, 2010). Другим речима, „сирови“ економски раст мора бити праћен одговарајућим методама за мерење квалитета живота, како би се добила комплетна слика развоја друштва. У последњих неколико деценија развијале су се бројне форме извештавања о социјалном развоју на међународном и регионалном нивоу. Суштина ових извештавања је праћење напретка у друштву, али су и основа за успостављање рационалнијег приступа у спровођењу развојних политика.

Успостављање показатеља социјалног развоја се може посматрати као последица формирања нових циљева друштвеног развоја, одраз друштвених промена, као и вредносне оријентације. Како Нол (Noll, 2004) наводи, развијање социјалних показатеља представља одговор на повећану потражњу за информацијама о реализацији и резултатима социјалне политике, али и изазов да се операционализује и квантификује основна формула друштвеног благостања – квалитет живота.

Нол (Noll, 2004:153) тумачи концепт квалитета живота као комплементаран концепту слободне економије, који поставља нови, много сложенији и вишедимензионални циљ друштвеног развоја. Аутор идентификује

два методолошка приступа у дефинисању концепта квалитета живота – скандинавски и амерички. Скандинавски приступ наглашава значај објективних животних услова где су „ресурси дефинисани кроз категорије новца, друштвених односа, и сигурности“ (Noll, 2004:156). Са друге стране, амерички концепт се ослања на субјективно благостање појединаца где „дефиниција квалитета живота мора бити у оку посматрача“ (Campbell, 1972: 442). Треба нагласити да већина доступне литературе третира квалитет живота као мултидисциплинарни концепт, који укључује актере из различитих области. Неки од домена операционализације појединих дефиниција/ тумачења концепта квалитета живота приказани су у Табели 1.

Индикатори за мерење квалитета живота углавном су подељени на објективне и субјективне. Објективни индикатори се односе на приказ фактичких услова живота (лични доходак, ниво образовања, здравствено стање и др.), а субјективни се користе за мерење понашања/перцепције (срећа, задовољство и др.).

Вокер и Месен (Walker, Van der Maesen, 2004) истичу значај субјективног приступа концепту квалитета живота, док његове објективне аспекте везују за разумевање „друштвеног квалитета“ као нормативног оквира деловања. У појединим истраживањима је наглашена активна улога личног искуства и способности појединаца као кључног елемента квалитета живота. Неопходно је целовито сагледати субјективне (на пример осећај благостања, могућност за лични развој, интегритет и др.) и објективне елементе, тј. квалитет услова живота, друштвеног и физичког окружења у целини (Ferris, 2010). Стога, концепт квалитета живота укључује и квалитет и доступност услуга јавних служби, где се просторна доступност сматра кључним условом за праведан

Табела 1: Неки од домена операционализације концепта квалитета живота

Stiglitz-Sen-Fitoussi	Canadian Index	Australia's Progress	OECD Taxonomy
Животни стандард	Животни стандард	Економски статус	Економски статус
Здравство	Здрава популација	Животна средина	Друштвено
Образовање	Образовање	Стабилан заједнички живот	благостање (здравље становништва,
Дневне активности (укључујући посао)	Виталност друштва у целини	Здравствено стање	опште образовање,
Друштвене везе	Животна средина	Образовање	запослење, друштвени односи)
Животна средина	Грађанске иницијативе	Могућност запослења	Стање екосистема
Могућност испољавања мишљења	Уметност и култура		Култура управљања (governance)
	Коришћење времена		

социјалан развој и кохезију друштва (Петовар, Јокић, 2010:166). Слаба просторна доступност услуга појачава социјалну искљученост, погоршава услове и квалитет живота.

2.1.2 Концепт квалитета живота у пракси планирања у Србији

Према Петовар (2003:104), „целовита интерпретација појма квалитета живљења укључује три димензије: (1) *институционално-политички и законодавни оквир* у којем се организује и обликује живот друштвене заједнице, дефинишу људска и грађанска права, утврђују економска, социјална и културна права, организују системи социјалне заштите, утврђују режими уређења и коришћења простора и ресурса; (2) *опремљеност и уређеност природног и грађеног простора и квалитет активности/јавних служби*; (3) *доступност, односно индикација положаја грађана и друштвених група у односу на претходна два нивоа*“.

Градови Србије нису укључени у Анкету о перцепцији квалитета живота у 75 градова ЕУ (European Commission, 2010), као и европску анкету о квалитету живота (Eurofond, 2017). Па ипак, истраживања о квалитету живота у области урбанистичког и просторног планирања у Србији датирају још из 70-их година XX века (Чолић, 2011). Концепт квалитета живота први пут је примењен у студији која је претходила изради Просторног плана региона Београда 1976. године.¹ У истраживању/студији примењена је методологија Института Уједињених нација у Женеви за истраживање друштвеног развоја који је усвојио дефиницију квалитета живота која укључује ниво задовољења материјалних и културних потреба друштвене заједнице.

Мерење квалитета живота на подручју региона Београда обухватило је задовољење основних потреба грађана у области становања, здравља, образовања, рекреације, безбедности, као и материјалних потреба. Додатно, истраживање је тежило да пружи нова знања о квалитативним и квантитативним аспектима ових показатеља. Анализа података се вршила у складу са кретањем и размештајем становништва (наталитет, миграције, потрошња домаћинства и др.), а укључила је и просторну димензију квалитета живота на основу вредности показатеља у наведеним областима (становање, здравље, образовање, рекреација, социјална сигурност). Измерени ниво квалитета живота у региону Београда користио се у изради

¹ Истраживање је водио социолог мр Јези Горе-Горшевски, уз подршку стручног тима ОЕЦД-а (Organisation for Economic Co-operation and Development).

плана као основа за утврђивање циљева развоја појединих делова, као и подручја у целини. Саставни део Извештаја о стању квалитета живота биле су карте које приказују просторну дистрибуцију потреба према вредностима показатеља за сваку област, као и синтезна карта квалитета живота. Свакако, ово је било најкомплетније, и једино таквог обима и садржаја, примењено истраживање концепта квалитета живота у пракси планирања и урбанизма у Србији.

Пример новијег датума је и студија „Социјални развој – индикатори социјалне искључености“, која је урађена 2009. године у оквиру фазе Студијско-аналитичке основе стратегије просторног развоја Републике Србије, а за потребе Просторног плана Републике Србије 2010-2021. године. Тежиште разматрања усмерено на индикаторе везане за ефикасност и доступност услуга од јавног интереса. Избор индикатора првенствено је био одређен расположивим/доступним подацима на нивоу општине и насеља (градска и остала насеља). Расположиви подаци су селективно примењени на пет социјалних поља од битног значаја за економски и социјални развој појединца и квалитет његовог живота: I Образовање; II Здравствена заштита; III Социјална заштита; IV Рањиве/осетљиве друштвене групе; и V Становање. У оквиру сваког социјалног поља, дефинисане су димензије/области социјалних права и изабрани индикатори² на основу којих се процењује степен остварености тих права у односу на укупно становништво, односно одређени функционални, старосни или полни контингент. На пример, образовање је посматрано преко пет димензија: *предшколско васпитање и образовање* (индикатор: деца уписана у обданишта у односу на укупан контингент деце 1-6 година); *обавезно основно образовање* (индикатор: учешће лица без завршене основне школе и то у неколико старосних контингената 16-19 година, 20-39 година...); *средње образовање* (индикатор: број ученика који похађа средњу школу у односу на средњошколски контингент 15-18 година), *рано прекинуто школовање* (удео становништва 18-24 године са највише завршеном основном школом) и *високо образовање* (становништво са високим образовањем у изабраним старосним групама и према полу).

2 На пример образовање је посматрано преко пет димензија: *предшколско васпитање и образовање* (индикатор: деца уписана у обданишта у односу на укупан контингент деце 1-6 година); *обавезно основно образовање* (индикатор: учешће лица без завршене основне школе и то у неколико старосних контингената 16-19 година, 20-39 година...); *средње образовање* (индикатор: број ученика који похађа средњу школу у односу на средњошколски контингент 15-18 година), *рано прекинуто школовање* (удео становништва 18-24 године са највише завршеном основном школом) и *високо образовање* (становништво са високим образовањем у изабраним старосним групама и према полу).

Примењени индикатори су картографски приказани према утврђеним интервалима. Основни принцип дефинисања интервала био је удаљеност у односу на просечну вредност индикатора за подручје целе Републике. Вредности изнад просека (са позитивним предзнаком) сабране су у једном интервалу, док су вредности испод просека (са негативним предзнаком, као мера социјалне искључености или лишености) груписане у неколико интервала, да би се истакао интензитет ускраћености у доступности услуге и/или остваривању права. На крају је урађен и синтезни приказ територијалне дистрибуције социјалне искључености на основу изабраних индикатора према најнижим вредностима интервала (највећа удаљеност/најлошија позиција од републичког просека).

Побољшање животних услова и квалитета живота у државама чланицама су међу водећим циљевима Европске уније постављени и уговором из Мастрихта (1992), а последњих година добијају нову димензију кроз све интензивнију интеграцију развојних политика на свим нивоима и уз ангажовање све већег броја актера. У том смислу, концепт квалитета живота постао је и једна од важних тема у процесу европских интеграција Србије. Избором за укључивање у европске интеграционе процесе, Србија је преузела обавезу да у овом процесу испуни бројне услове дефинисане критеријумима за придруживање, као и да усклади развојне политике са политикама ЕУ. У томе, изградња социјалне кохезије, темељене на поштовању социјалних права и подељене одговорности свих делова друштва, представља један од битних услова у овом процесу.

2.2 Социјална права – приступ и принципи добре праксе

2.2.1 Дефиниција и природа социјалних права

Економска, социјална и културна права појавила су се сразмерно касно... „она су дете 20. века, раздобља када су друштва почела да преузимају своју одговорност за социјална питања“ (Томушат, 2006:75).

Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима (*Convenant on Economic, Social and Cultural Rights*), усвојен је под окриљем Генералне скупштине УН 1966. године и има обавезујући карактер за земље које су га ратификовале. Југославија је овај, као и Пакт о грађанским и политичким правима (*Convenant on Civil and Political Rights*) ратификовала 1971. године и обавезујући је за новонастале државе (наследнице СФРЈ).

На нивоу Европе, стандарди заштите социјалних права садржани су у Европској повељи о социјалним правима (*European Social Charter*), усвојеној у Савету Европе 1961. године и ревидираној 1996. године (*European Social Charter Revised*). Повеља гарантује широк спектар свакодневних људских права везаних за запошљавање, становање, здравство, образовање, социјалну заштиту³ и сматра се Социјалним уставом Европе. Република Србија је 2009. године ратификовала Ревидирану европску повељу о социјалним правима („Службени гласник РС“, број 42/09), што значи да ће Европска унија кроз своје извештаје темељно пратити испуњеност корпуса ових права у Србији.

Не постоји једноставна и универзална дефиниција социјалних права. Она се односе на права појединца или групе, на нека добра или услуге, односно коришћење цивилизацијских тековина (материјалних и осталих) друштва којем припадају. Заснивају се на начелима једнакости и солидарности и стварању шансе за развој појединца и његово друштвено напредовање. Категоријом социјалних права (у ширем смислу се подразумевају економска и културна права) обухваћено је образовање⁴, здравствена заштита, социјална заштита, запошљавање и становање.

Специфичност природе социјалних права огледа се у садржају и начину њихове имплементације (уживања). У односу на грађанска и политичка права која су непосредно примењива, социјална права се не могу у потпуности остварити за кратко време, већ се постепено уводе преко социјалних политика и програма. Ово практично значи да остваривање социјалних права имплицира и потраживања од државе, односно држава мора да располаже материјалним средствима која, на различите начине, дистрибуира корисницима. У зависности од ових средстава, односно економске ситуације и развијености земље, зависи и примена и остваривања социјалних права. Ниво и опсег социјалних права у одређеној држави, као и популација која их може користити, више зависе од економске и политичке ситуације у земљи, него од важећег међународног и унутрашњег законодавства (*Access to Social Rights in Europe, 2002*).

Сумарно, социјална права подразумевају активну државу, њену посвећеност да сукцесивно предузима мере за имплементацију ових права и побољшање стандарда и квалитета живота.

3 У допуњеној Европској повељи додато је право на заштиту против сиромаштва и социјалне искључености (чл. 30) и право на становање (чл. 31).

4 Право на образовање је прихваћено као културно право, мада има елементе неких других категорија права. Оно се може третирати и као економско и социјално право, јер ствара обавезу државе да обезбеди обавезно основно образовање. У оквиру европског система заштите људских права налази се заједно с грађанским и политичким правом. Зато право на образовање представља најбољи доказ за тврдњу о недељивости и међузависности људских права. (Димитријевић и др., 2006:327)

У светлу дуготрајне рационално-оријентисане тржишне економије, већина демократских друштава сматра да би социјална права требало да одражавају плуралне интересе постигнуте у дискурзивном окружењу (Чолић, 2017). С друге стране, неке социјалистичке државе су у замајцу развоја сматрале индивидуална права секундарним, па чак и теретом заједничком развоју (Димитријевић и други, 1997).

Такође, Петовар (2003а) указује да је у бившим социјалистичим земљама социјална политика била, начелно, конципирана као право и сигурност свих грађана, али стварни систем социјалних и економских права био је селективан и искључивао је поједине професионалне групе становништва, односно утемељен као право друштвених група/класа, а не као право грађанина. Наиме, „поједине друштвене групе користиле су широк спектар економских и социјалних права, како на основу законских одредби, тако и на основу територијалне припадности односно места становања, док су друге друштвене групе биле искључене као корисници појединих социјалних и економских права“ (2003а:126).

2.2.2 Приступ социјалним правима

Приступ и остваривање социјалних права представља основ социјалног развоја и економског раста, утиче на побољшање квалитета живота и стварања кохезије друштва. Међутим, формално признавање неког социјалног права не гарантује и његову примену у пракси, у стварности се могу појавити бројне препреке које ометају његово остваривање и приступачност корисницима. Ради се о раскораку између концепције и примене, тј. између прихватања и примене одредби које се односе на приступ социјалним правима. У том смислу, да би се неко социјално право применило, ***потребно је стварање услова који ће га учинити стварно доступним***. Опште је прихваћено да недостатак приступа неком од основних социјалних права има ефекат спирале, јер може отежати приступ другим социјалним правима (опасност од вишеструке искључености).

У Европској унији, под окриљем Савета Европе, покренуте сумноге активности у погледу остваривања права у областима образовања, здравствене и социјалне заштите, становања и запослености. На основу опсежних истраживања о постојећим модалитетима приступа социјалним правима и проблемима и препрекама у њиховом остваривању, група стручњака је приредила веома обухватан документ „Приступ социјалним правима у Европи“ (Access to Social

Rights in Europe), који је 2002. године усвојио Одбор за социјалну кохезију Савета Европе (European Committee for Social Cohesion). Основни циљ ових истраживања био је да се на основу стања и проблема сагледа како да се осигура приступ социјалним правима у контексту социјалних и економских промена за које се Европа определила. Препреке се појављују у целом ланцу социјалних права, од њихових облика или декларација, преко процеса, процедура и ресурса који су потребни за њихово остварење, до самога корисника или потенцијалног корисника који покушава да оствари своје право. Распрострањеност и важност препрека варира међу земљама, али и унутар појединих земаља. У извештају, који је сачинила Mary Daly (2002), презентоване су евидентирание препреке, груписане у седам група, искључиво ради анализе. У пракси су оне међусобно преплетене, тако да их треба посматрати као ланац – спиралу искључивања из социјалних права. Сумарни преглед препрека приказан је у *Табели 2*.

На основу резултата овог истраживања, дате су и препоруке у смислу принципа добре праксе у остваривању социјалних права, односно у пружању социјалних услуга од општег/јавног интереса:

- *услуга усмерена на корисника* – услуга мора бити дизајнирана тако да буде што ближа корисницима;
- *интеграција услуга* – препознаје се природа повезаности социјалних права; недостатак приступа једном социјалном праву проузрокује настанак тешкоћа у приступу другим социјалним и људским правима, чиме се повећава ризик вишеструке искључености;
- *квалитет* – задобија све већи значај, могу га чинити опште и специфичне вредности, а може укључивати принципе адекватности, доступности и приуштивости услуга;
- *омогућавање, оснаживање и развој* – људе и заједнице треба оспособити, пружити им подршку и помоћ да остварују своја права, посебно када се ради о повредљивим/угроженим регионима или локацијама (проблем вишеструке депривације); оснаживање се постиже непосредном партиципацијом; циљ је да се повећа капацитет појединца (региона/заједница) да буде активан у контексту остваривања социјалних права;
- *партнерство и инклузија* – основ је за јачање демократије, стога мора да представља облике укључивања свих заинтересованих страна као и партнерство; постоје бројни облици и начини успостављања и функционисања партнерства на свим нивоима; могући партнери су

Табела 2. Типови препрека у приступу социјалним правима (Извор: Access to Social Rights in Europe - Report prepared by Mary Daly, Queen's University, Belfast, Council of Europe, 2002 (http://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/SocialRights/source/MaryDaly_en.pdf))

Тип	Препрека
Дефинисање права и адекватност правних и других мера њихове примене	Непрецизност у дефинисању права Ограничавање права на одређене категорије популације Празнине у мрежи социјалне заштите Непостојање основних прагова или минималних стандарда Рестриктивни услови приступа или коришћење права Неусаглашеност између садржаја/суштине одредби и потреба које треба задовољити
Неадекватан мониторинг и примена	Неадекватан мониторинг Неадекватна заштита од неостваривања права Различит третман и/или дискриминација Недовољна одговорност према корисницима
Недостатак ресурса	С позиције даваоца: Недовољна количина ресурса (финансије, особље, објекти, опрема) Неспособност да се дугорочно гарантују или обезбеде ресурси Неравнотежа у расподели ресурса између административних нивоа С позиције корисника: Недостатак нивоа/домета ресурса и капацитета: финансијских, образовних, индивидуалних, мањак способности и социјалних контаката
Управљање и процедуре	Фрагментација одговорности између различитих административних нивоа и служби Недовољна сарадња и консултације с невладиним организацијама и корисницима Комплексност процедура Препреке везане за начин и праксу пружања услуга
Информисање и комуникација	Мањак и слаба доступност квалитетних информација Неадекватни облици и садржај расположивих информација Недовољно кориштење “нових” (алтернативних) канала информисања
Препреке психолошке и социокултурне природе	На страни даваоца: Негативна искуства или предрасуде у односу на одређене групе Стигматизација одређених група Недостатак разумевања мањинских култура На страни корисника: Страх и несигурност која настаје у јавним процедурама и околностима Недовољно самопоштовање Културне препреке
Недовољна пажња посвећена рањивим групама и запостављеним подручјима	Рањиве групе: Постојање рањивих група којима недостају «ресурси» за потраживање својих права на давања и услуге Преклапање (кумуляција) потешкоћа у тим социјалним групама Запостављена подручја: Постојање запостављених подручја и локалитета са вишеструком депривацијом Недовољно инвестирање у неке заједнице и локалитете Климатске и географске препреке које доприносе изолацији одређених подручја или региона

централне и локалне/регионалне управе, надлежне јавне службе, послодавци и пословне организације, синдикати, невладине организације и други актери цивилног друштва; партнерство није условљено хијерархијом и захтева приступ пре одоздо-навише, него одозго-наниже;

- *једнакост/равноправност* – не сме да постоји никаква диференцијација по питању социјалних права, она су иста за све; друштвене неједнакости се често преводе у недостатак приступа неким социјалним правима (угрожене или рањиве/осетљиве групе имају нарочито проблеме у погледу остваривања социјалних права); пол је универзални извор неједнакости (жене углавном теже остварују своја социјална права), неједнакости се испољавају по националној основи, етничкој припадности и социоекономској основи.

У Србији не постоји систематичан и свеобухватан увид у приступ проблемима остваривања социјалних права. Интересовање о значају приступа у остваривању социјалних права (укључујући и димензију просторне доступности), као фактора квалитета живота и једном од главних разлога сиромаштва и социјалне искључености, готово да не постоји.

4 ПРОСТОРНА ДОСТУПНОСТ У ОСТВАРИВАЊУ СОЦИЈАЛНИХ ПРАВА, СИСТЕМ ЈАВНИХ СЛУЖБИ

Остваривање социјалних права подразумева стварање услова, развијање система служби и активности да ова права буду и стварно доступна/приступачна становништву, односно циљним групама на које се односе. У Србији су организације у којима се остварују социјална права грађана сврстане у категорију јавних служби, а у документима Европске уније користи се синтагма услуге од општег интереса.

Сагласно са основним принципима на којима се заснива рад јавних служби – једнакост (једнак приступ за све) и универзалност (правични услови приступа/доступности) неминовно укључује и просторну димензију, односно просторну доступност.

Питање просторне доступности јавних служби/услуга од општег интереса сагледаћемо у европским документима и секторским националним стратегијама, као и законским оквирима у Србији.

4.1 Европске политике у погледу доступности услуга од општег интереса

Политичко опредељење Европске уније да су услуге од општег интереса (services of general interest) кључни елемент Европског социјалног модела⁵, исказано је у првим документима Европске комисије – Услуге од општег интереса у Европи (*Services of General Interest in Europe*) из 1996. и 2001. (СЕС 1996, СЕС 2001).

Услуге од општег интереса у Европској унији дефинисане су као „тржишне и нетржишне услуге које јавне власти класификују као општи интерес и подлежу посебним обавезама јавних услуга“ (СЕС 2001). Израз „обавезе јавне услуге“ односи се на посебне захтеве које јавне власти постављају пружаоцу услуге како би се осигурало испуњење одређених циљева од јавног/општег интереса (СЕС 2004).

Универзум потенцијалних „услуга“ покрива широко и хетерогено поље. У основи, услуге од општег интереса су класификоване у две групе: 1) *услуге од општег економског интереса* (Services of General Economic Interest) које су у принципу тржишне и обухватају услуге које пружају велике мрежне индустрије – укључује техничку инфраструктуру као нпр. снабдевање водом, енергијом, гасом, транспорт, одлагање и управљање отпадом као и телекомуникације/електронске комуникације и поштанске услуге и 2) *социјалне услуге од општег интереса* – (Social Services of General Interest) које су као посебна категорија уведене нешто касније⁶, оријентисане су директно ка кориснику и дизајниране да одговоре на виталне људске потребе, кључне су за заштиту основних људских права, доприносе социјалној и територијалној кохезији, повезане су са државом благостања, најчешће су обавеза јавног сектора, или уз јавне субвенције, и обухватају услуге у области образовања, здравствене заштите, бриге о деци, бриге о старима, социјалне заштите, тржишта рада, социјалног становања и социјалне помоћи.

- 5 Европски социјални модел не значи уникатан, јединствен модел. Први пут је употребљен и дефинисан у Белој књизи о „Европској социјалној политици - нови корак за Унију“ (The White Paper on “European Social Policy - A Way Forward for the Union) објављеној 1994. као скуп заједничких вредности, принципа (залагање за демократију, личне слободе, социјални дијалог, једнаке могућности за све, адекватну социјалну сигурност и солидарност према слабијим појединцима у друштву) и циљеве развоја европских држава, које су прихватиле одговорност да остваре равнотежу између економског и социјалног развоја, односно пронађу начине прилагођавања своје социјалне политике промењеним потребама и околностима, а да при томе не изгубе своје битно обележје.
- 6 СЕС 2006: Communication from the Commission, *Implementing the Community Lisbon programme: Social services of general interest in the European Union*; СЕС 2007: Communication from the Commission to the European Parliament, the COUNCIL, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions *Accompanying the Communication on “A single market for 21st century Europe” Services of general interest, including social services of general interest: a new European commitment.*

У Зеленој књизи о услугама од општег интереса (Green Paper on services of general interest, Commission of the European Communities 2003) указује се да услуге од општег интереса добијају све већу улогу - „од суштинског су значаја за повећање квалитета живота свих грађана и за превазилажење социјалне искључености и изолације (...); ефикасност и квалитет ових услуга је фактор конкурентности и веће кохезије, посебно у смислу привлачења инвестиција у мање развијене регије“ (СЕС, 2003, стр. 3).

У Белој књизи о услугама од општег интереса (White Paper on services of general interest, Commission of the European Communities 2004) наводи се да је доступност приуштивим висококвалитетним услугама од општег интереса свим грађанима на територији држава чланица од суштинског значаја за промоцију социјалне и територијалне кохезије у Европској унији, укључујући смањење „хендикепа“ који настају због немогућности приступа овим услугама у удаљенијим подручјима и регионима. За грађане Уније, овај приступ је битна компонента европског социјалног простора и неопходан је како би им се омогућило да у потпуности уживају своја основна права (СЕС, 2004). Такође, Комисија је исказала и посвећеност промоцији и побољшању ефикасног универзалног приступа услуга од општег интереса у свим својим политикама.

У том контексту, универзалност услуга је кључни концепт који је Заједница развила како би се обезбедила ефикасна доступност основних услуга. Наиме, концепт универзалне услуге „успоставља право свакога на приступ одређеним услугама које се сматрају суштинским/кључним и намеће обавезе пружаоцима услуга да пружају дефинисане услуге у складу са одређеним условима, укључујући потпуну територијалну покривеност и по приступачној/приуштивој цени“. Такође, „универзална услуга је динамичан и флексибилан концепт“ који се може редефинисати периодично „како би се прилагодио социјалном, економском и технолошком окружењу“ (СЕС, 2004: тачка 3.3, стр. 8).

Универзална услуга предвиђа минималан сет/комплет права и обавеза који се, по правилу, могу даље развијати на националном нивоу. То је динамичан концепт, који треба редовно ажурирати по секторима. Промовисање приступа на целој територији Уније од суштинског је значаја за промоцију територијалне кохезије у ЕУ. Територије са географским или природним ограничењем, као што су најудаљенији региони, острва, планине, слабо насељена и погранична подручја, често се суочавају са изазовима у погледу приступа услугама од

општег интереса, због њихове удаљености од главних тржишта или због већих трошкова повезивања. Ове специфичне потребе стога морају бити узете у обзир (СЕС, 2007).

У стратегији „Европа 2020“, услуге од општег интереса не спомињу се изричито. Стратегија садржи пет мерљивих циљева за паметни, одрживи и инклузивни раст, који су предложени државама чланицама да их преточе у своје националне циљеве и путање развоја. Ови циљеви су свакако уско повезани са дистрибуцијом и пружањем услуга од општег интереса. Циљеви који се односе на образовање (смањити број одустајања од раног образовања са 15% на 10% и повећати удео популације од 30 до 34 године са терцијарним образовањем са 31% на најмање 40%) и сиромаштва (смањити број људи који су у ризику од сиромаштва и социјалне искључености за 25%) директно су повезане са приступом и квалитетом услуга од општег интереса.

Територијална агенда ЕУ 2020, која представља територијалну димензију стратегије Европа 2020, такође не помиње изричито право корисника у односу на услуге од општег интереса. У документу се наводи да „правична и приступачна доступност услуга од општег интереса, информација, знања и мобилности, сматра се кључним за територијалну кохезију“ (Territorial Agenda of the European Union 2020, 2007:8).

Сумарно, услуге од општег интереса одражавају троструки јавни интерес: 1) правосвих грађана на приступ основним добрима и услугама; 2) промовисање економске, социјалне и територијалне кохезије и 3) постизање одрживог развоја (укључујући економске, друштвене и еколошке аспекте).

4.2 Просторни аспекти политика развоја у Србији

Тема просторне доступности јавних служби/услуга од општег интереса тиче се готово свих сектора јавних политика. Међутим, ова тема у Србији још увек је на маргинама интересовања стручне и шире јавности. Просторна доступност јавних служби се тек успут помиње у стратешким документима који се тичу људских права у Србији, као што су смањење сиромаштва, унапређење услова и квалитета образовања, здравствене заштите, социјалног старања и др. Просторна доступност јавних служби је, међутим, темељни услов за социјални развој и социјалну кохезију једне заједнице. Недоступне јавне службе и њихов низак квалитет увећавају вишеструку лишеност грађана, нарочито оних који живе у сеоским, периферним и саобраћајно неинтегрисаним насељима и подручјима (Петовар, Јокић, 2010).

У последње две деценије у Републици Србији је урађен велики број секторских стратегија које су усклађене са политикама и документима Европске уније, с обзиром на то да су настале у контексту придруживања Србије овој заједници. У наставку дајемо приказ релевантних стратешких докумената које је Република Србија усвојила, или које су у фази Нацрта, а односе се на секоре јавних служби или поједине друштвене групе. Садржај ових стратегија је различит у погледу обраде података и исказа, као и у сагледавању територијалне/просторне димензије.

У Стратегији развоја образовања у Србији до 2020. („Службени гласник РС”, број 107/12) наглашава се потреба веће правичности и боље доступности услугама: „већа правичност у обухвату деце предшколским установама“; „смањење стопе раног напуштања школовања“; „осигурање доступности сва три нивоа студија, студентима из осетљивих група“. У погледу предшколског образовања као основна стратешка политика до 2020. године наводи се довршавање изградње диверсификованог система⁷ - креирање и развијање посебних програма (путујући вртић, путујући васпитач, породичне јасле, породични вртић), који су у функцији повећања доступности предшколског васпитања и образовања деце која нису укључена у систем, укључујући и децу из осетљивих група. Међутим, за поједине области не наводе се активности и механизми за повећање просторне доступности (на пример, у поглављима о основном и средњем образовању не помиње се бесплатан или субвенционисан превоз ученика, не помиње се јачање капацитета смештаја ученика, не помињу се специфични услови школовања у сеоским насељима и разлози зашто мали матуранти из сеоских насеља не настављају даље школовање). Деца из ромских насеља се најчешће помињу у оквиру корпуса друштвено осетљивих група, док се деца из сеоских насеља не помињу као угрожена или осетљива подгрупа. У Републици Србији нису довољно развијене превентивне мере и механизми подршке деци из осетљивих категорија, како би се спречило њихово напуштање школе. Код стопе обухвата високим образовањем, даје се само податак за ромску националну мањину, али не и податак колико студената долази из породица које живе у сеоским насељима.

Посебан проблем представља недоступност података о обиму и квалитету остваривања услуга с обзиром на место становања (сеоска насеља, рурална и брдско-планинска подручја). Код навођења података и коментарисања, на

7 Програми дефинисани у Правилнику о врстама, начину остваривања и финансирања посебних, специјализованих програма и других облика рада и услуга које остварује предшколска установа („Службени гласник РС”, бр. 26/2013)

пример, проблема о раном напуштању школовања, не дају се подаци о месту становања деце која рано напуштају основно школовање, који не настављају средње образовање или средњошколаца који уписују високо образовање. Другим речима, не може се сазнати да ли су та деца из сеоских и просторно удаљених и изолованих подручја. Непостојање података о осетљивим групама, о деци са сметњама у развоју, о Ромима и деци из сеоских насеља и породица са ниским социоекономским статусом, као и њихова територијална распоређеност, отежава адекватно праћење положаја деце из осетљивих категорија, као и адекватан развој образовних политика које имају за циљ побољшање њиховог положаја.

У Стратегији јавног здравља у Републици Србији 2018-2026. године („Службени гласника РС“, број 61/18) наводи се циљ смањивања неједнакости у здрављу. Наводе се и додатне мере намењене приоритетним друштвеним групама ради унапређења приступачности здравствених услуга и доступности здравствене заштите осетљивих друштвених група на територији јединица локалне самоуправе. Није сасвим јасно шта се подразумева под доступношћу, будући да се не помињу мобилне службе нити побољшање обима и квалитета здравствених служби у сеоским насељима. Само на једном месту (Циљ 4.5.1. Унапређење доступности) помиње се мобилна амбуланта (стр. 80).

У Нацрту Стратегије социјалне заштите за период од 2019. до 2025. наводи се да су услуге социјалне заштите које обезбеђују локалне самоуправе у Србији неразвијене и недовољно доступне. Приближно четвртина јединица локалних самоуправа обезбеђује само једну услугу, махом помоћ у кући за старе и одрасле, а у 12 јединица локалне самоуправе у 2015. години није пружана нити једна услуга. Доступност услуга у заједници остаје важан предуслов и за превенцију институционализације и за подршку природној породици, поготово за децу за инвалидитетом и за старе. Обухват старије популације услугама је још увек низак у поређењу са развијеним земљама и постоји потреба за његовим повећањем у склопу система дуготрајне неге, односно услуге за дуготрајну негу су недовољно доступне, а систем за дуготрајну негу је сегментиран. Напомињемо да се овде доступност не посматра као просторна димензија, већ у смислу да ли она постоји/ да ли је успостављена на нивоу јединице локалне самоуправе. Указује се на потребу за успостављањем система минималног пакета услуга на локалном нивоу уз могућност класификације услуга социјалне заштите на опште и специјализоване, односно спровођење свеобухватне анализе за успостављање минималног пакета доступних услуга на локалном нивоу

у односу на националне приоритете и прихваћене међународне обавезе, као и усклађивање стандарда услуга социјалне заштите. Наводе се и оцене Европске комисије у годишњим извештајима о напретку у вези са стањем у области социјалне заштите у којима се указује да су доступност и квалитет услуга у заједницама у Србији ограничени и неједнаки, да није било напретка у развоју услуга социјалне заштите на нивоу локалних заједница, да треба развијати интегративне социјалне услуге (посебно се истиче недостатак међуресорне сарадње) и др.

У Нацрту **Стратегије развоја културе Републике Србије од 2019. до 2029.** наведене су специфичности организације и проблеми у основним областима/делатностима културе. Наводи се да постоје велике разлике у доступности културних садржаја, нарочито у мањим насељима, а најчешћи узроци су: (1) несразмера у развијености културне инфраструктуре на територији Републике; (2) слаба повезаност актера на различитим нивоима; (3) слаба опремљеност објеката културе у локалним срединама; (4) мањак образованих кадрова, а тиме и одговарајућих програма анимације и медијације; (5) дефицит културних садржаја за децу и младе; (6) ограничен приступ културним активностима за особе са инвалидитетом; (7) затвореност установа културе за комуникацију са другим актерима.

У **Стратегији развоја спорта у Републици Србији за период од 2014. до 2018.** („Службени гласник РС”, број 1/15) један од четири приоритета се односи на просторни развој – развој и унапређење спортске инфраструктуре, односно њихова операционализација путем успостављених стандарда и норматива за школски спорт и рекреацију у локалним заједницама.

У **Националној Стратегији за младе за период од 2015. до 2025. године** („Службени гласника РС”, број 22/2015) указује се и да је доступност образовања у великој мери смањена младима из осетљивих друштвених група, односно, постоји неравноправност у приступу образовању која доводи до напуштања школовања, па се међу мерама наводи развој програма превенције раног напуштања школовања и препознавања младих у ризику од напуштања школовања, и развој нових и унапређење постојећих програма подршке младих из осетљивих група који су напустили образовање да се врате у процес образовања. У Стратегији се наводе резултати истраживања која указују да преко 70% младих сматра да нема довољно доступних културних садржаја за младе, а посматрано са регионалног аспекта, постоје значајне разлике између Београда и централне Србије у погледу понуде културног садржаја.

Такође, четвртина младих сматра да су потпуно културно депривирани, јер у свом месту немају приступ пожељним садржајима културе.

И поред најаве Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања да треба приступити изради нових стратегија за две осетљиве друштвене групе – старе и децу, ови документи још увек нису урађени. Тако, Република Србија од 2015. године, односно 2016. године нема јединствену политику у областима старења и права детета. Овде дајемо приказ постојећих стратегија.

У Националној стратегији о старењу за период од 2006. до 2015. године („Службени гласник РС“, бр. 55/05 и 71/05) доступност се сагледава кроз развијање оних видова подршке и облика услуга који омогућавају да старија лица, угрожена неповољним животним околностима, остану у свом домаћинству и познатом окружењу, по могућности, до краја живота (капацитете за пружање услуга подршке старијим лицима, помоћи и неге у кући и сл. треба обезбеђивати у свакој општини, а у мањим, односно, удаљеним, путем деловања одговарајућих мобилних екипа здравствених и социјалних радника и сл.).

У Националном плану акција за децу (Савета за права детета Владе РС, 2004), дефинисана је општа политика према деци за период до 2015. године, а између осталог, наводе се следећи задаци: „побољшање доступности, квалитета и ефикасности друштвених служби за децу; мере просветне политике које би требало да побољшају услове за образовање и развој сиромашне деце (бесплатан превоз до школе, бесплатни уџбеници, интернатски смештај у одређеним условима, организована и бесплатна додатна помоћ у учењу); израда Мапе сиромашних средина у Србији неповољних за живот и развој деце“ (стр. 22-23), „Обезбедити једнакост деце у доступности и коришћењу здравствене заштите“ (стр. 40).

У Стратегији одрживог урбаног развоја Републике Србије до 2030. године („Службени гласник РС“, број 47/19), у оквиру стратешког правца „Друштвено благостање“ дефинисан је пакет мера за уједначавање доступности и квалитета јавних служби у урбаним подручјима (објекти образовања, здравства, социјалне заштите, културе, рекреације и спорта) и односи се на: 1) преиспитивање/увођење стандарда изохроне доступности објектима јавних служби у урбаним подручјима, 2) уједначавање квалитета јавних служби према функционалном нивоу урбаних подручја, и 3) преиспитивање просторних и техничких норми и стандарда опремљености објеката јавних

служби у односу на међународне стандарде, нове политике и програме друштвеног развоја, као и локалне потребе и специфичности.

Сумарно, недовољно указивање на просторну димензију, као и механизме за повећање просторне доступности јавних услуга у области образовања, здравствене и социјалне заштите, за последицу има веома значајна ограничења у остваривању политика уједначавања изгледа грађана и друштвених група, да под релативно изједначеним условима користе услуге које се финансирају из јавних прихода.

4.3 Класификација јавних служби

Активности јавних служби у Србији су регулисане Законом о јавним службама (*Закон о јавним службама, „Службени гласник РС“, бр. 42/91*) и секторским законима. Установе јавних служби оснивају се у области: образовања, науке, културе, физичке културе, ученичког и студентског стандарда, здравствене заштите, друштвене бриге о деци, социјалног осигурања, здравствене заштите животиња „ради остваривања права утврђених законом и остваривање другог законом утврђеног интереса“ у наведеним областима (члан 1). Чланом 4. прописано је да ове установе могу оснивати и физичка лица (грађани), чиме је омогућено укључивање приватног сектора (приватних средстава) у пружање услуга, а у члану 10 су наведени извори средства (буџета, непосредно од корисника, продајом производа и услуга на тржишту, из средстава социјалног осигурања, донаторством и из других извора, у складу са законом) за обављање послова дефинисаних чланом 3 (права и задовољавање потреба грађана). Међутим, приватни сектор није умрежен у систем јавних служби у Србији, практично постоји паралелно функционисање јавног/државног и приватног сектора као одвојених, неповезаних и независних ентитета у појединим областима.

У Просторном плану Републике Србије од 2010. до 2020. године, јавне службе, односно, услуге од јавног интереса, класификоване су у две групе:

1. **Прва група су основне услуге** којима се остварују социјална и културна права гарантована Уставом у које спадају: **основно/обавезно образовање и основна здравствена заштита**. Поред ових, у основне услуге би требало укључити смештај у **предшколску установу за свако заинтересовано дете**, као и **дневне центре**. Предшколска заштита и брига о деци има исту

функцију као и обавезно образовање – јачање индивидуалних капацитета детета и стварање услова за социјално напредовање и квалитетан живот. Дневни центри су форма пружања разноврсних услуга нестационарног типа у области социјалне заштите у непосредној близини места становања. С обзиром на повећање удела рањивих група у укупној популацији, организовање оваквих центара постаје све важније (старо становништво, старачка домаћинства, лица са сметњама у развоју, лица са хроничним болестима и инвалидитетом и др.). Основне услуге су, по правилу, доступне у месту становања;

2. **Друга група су услуге вишег ранга** које се такође финансирају из јавних фондова и по том основу треба да буду доступне свим припадницима одређене циљне групе за коју се услуга организује. У ову групу услуга спадају средње образовање, више и високо образовање, болничка и специјализована здравствена заштита, одређени видови социјалне заштите осетљивих друштвених група, активности и услуге у области културе, као и активности спорта и рекреације. Ове услуге се, по правилу, организују у градским насељима са већим бројем становника и већом густином насељености. Доступност ових услуга за грађане из сеоских насеља и мањих градова се обезбеђује различитим средствима/механизмима који повећавају њихово гравитационо подручје.

Узимајући у обзир промену у политичко-институционалном систему неопходна је шира анализа јавних служби из аспеката модалитета организовања, начина финансирања. Посебно питање је доступност јавних служби, како у смислу просторне доступности, тако и смислу квалитета доступних услуга. Често се наводи и да савремено планирање у условима слободног тржишта има декларативан однос према очувању норми и стандарда за планирање јавних намена и јавних служби, где се испољава тенденција смањења њихових капацитета и квалитета (Чолић, 2017). Додатно, државне установе још увек имају монополску позицију, нарочито у погледу приступа и коришћења јавних фондова/буџета за финансирање активности, као и коришћења простора/објеката у државном власништву грађених наменски за потребе јавних служби. Стога се јавља и потреба за препознавањем и редефинисањем улоге јавних служби у напорима професије да очува јавно добро и јавну намену у условима слободног тржишта.

4.3.1 Законски основ обавезних јавних служби

Образовање

Законом о основама система образовања и васпитања („Службени гласник РС“, бр. 88/17 и 10/19) уређују се основе система предшколског, основног и средњег образовања и васпитања. У члану 7 наводи се да систем образовања и васпитања мора да обезбеди за сву децу, ученике и одрасле: *једнакост и доступност остваривања права на образовање и васпитање* заснованом на социјалној правди и принципу једнаких шанси без дискриминације; ... *квалитетно и уравнотежено образовање и васпитање*, засновано на тековинама и достигнућима савремене науке и прилагођено узрасним и личним образовним потребама детета, ученика и одраслог; ...*целоживотно учење*, које укључује све облике учења и значи учествовање у различитим облицима образовних активности током живота, са циљем сталног унапређивања потребних личних, грађанских, друштвених и радних компетенција; ...

Закон гарантује да свако лице има право на образовање и васпитање. Установе у којима се обавља делатност образовања и васпитања (предшколска установа, основна школа и средња школа) могу оснивати и физичка лица (приватни сектор), али је само у установама чији су оснивачи Република Србија, Аутономна Покрајина, јединица локалне самоуправе, образовање и васпитање бесплатно (чл. 4). Школа може да обезбеђује смештај и исхрану ученика - школа са домом (чл. 89).

Законом је велики број овлашћења пренет на локални ниво управљања, па тиме и финансирање. Из буџета Републике (чл. 187) обезбеђују се средства за остваривање припремног предшколског програма; предшколског програма за рад са децом са сметњама у развоју и децом на болничком лечењу; плате, накнаде, социјалне доприносе запослених у основним и средњим школама; развојне програме и пројекте установа, као и учешће у инвестицијама, стручном усавршавању запослених и такмичења ученика на републичком и међународном нивоу и рад уникатних школа и школа од посебног интереса за Републику, које одреди Влада. Локална самоуправа (чл. 189) обезбеђује средства за: • *остваривање делатности предшколског васпитања и образовања* (боравак, исхрана, нега и превентивна заштита деце предшколског узраста) у висини 80% од економске цене по детету, укључујући у целисти средства за плате, социјалне доприносе, отпремнине, као и помоћи запослених

у предшколској установи и остале текуће расходе; • *превоз*: деце и њихових пратилаца ради похађања припремног предшколског програма на удаљености већој од *два километра*, ученика основне школе на удаљености *већој од четири километра* од седишта школе и у случајевима када ученици основне школе похађају школу на територији друге јединице локалне самоуправе, ако је школа коју похађају најближа месту пребивалишта ученика; превоз, смештај и исхрану деце и ученика са сметњама у развоју, без обзира на удаљеност места становања од школе; превоз ученика на републичка и међународна такмичења; • капиталне издатке у одржавању објеката и др.

Закон не наводи решења за јединице локалне самоуправе које нису у могућности да обезбеде финансијска средства за све обавезе предвиђене Законом у погледу квалитета (опремљеност и одржавање објеката) и доступности установа образовања (обезбеђивање превоза)⁸. Занемаривањем питања сиромашнијих средина наставиће се продубљивање разлика у квалитету живота између развијених и неразвијених средина, као и између градских и сеоских средина.

У одељку који се односи на мрежу образовних и васпитних установа, Закон налаже (чл. 104) број и просторни распоред јавних установа, према врсти и структури, а планира се актом о мрежи установа. Акт о мрежи основних школа и предшколских установа доноси скупштина јединице локалне самоуправе, на основу критеријума које утврди Влада, а акт о мрежи средњих школа доноси Влада на основу критеријума које такође утврђује Влада. Сагласност на акт о мрежи основних школа даје надлежно Министарство. У 2018. години донете су обе уредбе - Уредба о критеријумима за доношење акта о мрежи јавних предшколских установа и мрежи основних школа и Уредба о критеријумима за доношења акта о мрежи јавних средњих школа („Службени гласник РС“, број 21/2018).

Основна/примарна здравствена заштита

Законски оквир система здравствене заштите од интереса за наше разматрање чине Закон о јавном здрављу („Службени гласник РС“ број 15/16) и Закон о здравственој заштити („Службени гласник РС“, бр. 25/19).

8 Да ли се може говорити и о казним одредбама за локалну заједницу и Министарство просвете уколико се не обезбеде услови да деца похађају школу (рачунајући и предшколско образовање) под условима прописаним овим Законом, а не само о казним одредбама за прекршај родитеља или старатеља ако намерно или без оправданог разлога не упише дете у предшколску установу, односно основну школу, или ако дете неоправдано изостаје?

У Закону о јавном здрављу практично се операционализује концепт јавног здравља који подстиче одговорност државе и друштва у обезбеђивању добробити за све грађане путем унапређења здравља. Темелји се на промоцији здравља и примарној превенцији, које се реализују на ширем плану и оријентишу на популационе групе и решавање проблема у јединицама локалне самоуправе. Спровођење овог концепта захтева тимски и интердисциплинарни рад, мултисекторску сарадњу и све облике партнерства. У члану 4 прецизирано је „у обезбеђивању и спровођењу јавног здравља у Републици Србији активно учествују: органи државне управе Републике Србије, Аутономне Покрајине, јединице локалне самоуправе, здравствена служба, организација за здравствено осигурање, установе социјалне заштите, васпитно-образовне и друге установе, средства јавног информисања, привредна друштва, јавна предузећа, предузетници, хуманитарна, верска, спортска и друга удружења, породица и грађани“.

У Закону о здравственој заштити међу начелима здравствене заштите наводе се и начело *поштовања људских права и вредности* (члан 20) у здравственој заштити – подразумева обезбеђивање највишег могућег стандарда људских права и вредности у пружању здравствене заштите; такође, трудница, породиља, дете до навршених 18 година живота, самохрани родитељ са децом до седме године живота и стари имају право на највиши могући стандард здравља и здравствене заштите; начело *правичности* (члан 21) које се остварује забраном дискриминације (по основу расе, пола, старости, националне припадности, социјалног порекла, вероисповести, политичког и другог убеђења, имовинског стања, културе, језика, врсте болести, психичког и телесног инвалидитета), потом начело *приступачности* које се остварује обезбеђивањем одговарајуће здравствене заштите грађанима Републике која је физички, комуникацијски, географски и економски доступна, односно културолошки прихватљива, а посебно особама са инвалидитетом (члан 23). Наведене пропозиције из члана 23, нису операционализоване, односно Закон не говори о начинима како ће се та економска, физичка и географска доступност остварити.

Здравствена делатност на примарном нивоу обавља се у дому здравља који се оснива за територију једне општине са најмање 10.000 становника, две или више општина, односно града, у складу са Уредбом о Плану мреже здравствених услуга („Службени гласник РС“, бр. 11/2020 и 88/2020). Чланом 7 дефинисано је да у зависности од броја становника територије за коју је дом здравља основан, густине насељености и саобраћајне повезаности,

у просторно издвојеним насељеним местима, установама и привредним друштвима, могу образовати организационе јединице и то: 1) Здравствена станица организује се за једно или више насељених места удаљених преко 10 км од седишта дома здравља и са најмање 5.000 становника, за обављање најмање делатности хитне медицинске помоћи, опште медицине и здравствене заштите деце и школске деце; 2) Здравствена амбуланта организује се у насељеном месту, школи, привредном друштву или установи, ако опредељени број корисника омогућава ангажовање једног тима за обављање делатности из опште медицине, здравствене заштите деце и школске деце и превентивне и дечије стоматологије. Чланом 9 је регулисано да се апотекарска установа оснива за гравитационо подручје једне или више општина (за најмање 40.000 становника), односно града, и да може имати огранак (за гравитационо подручје од најмање 10.000 становника). Апотека се оснива за подручје од најмање 4.000 становника.

Успостављена мрежа објеката није праћена разрађеним модалитетима доступности (мобилне службе, и сл.), тако да су читаве групације становништва из малих и удаљених села ускраћене у погледу остваривања права на здравствену заштиту. Такође, приватна пракса, која је концентрисана само у градовима, није умрежена у систем буџетског финансирања; она није доступна сиромашним слојевима, нарочито најсиромашнијем сеоском становништву које нема доступност здравственим услугама у јавном сектору.

5 ОРГАНИЗАЦИЈА ЈАВНИХ СЛУЖБИ – МОГУЋНОСТИ ПОБОЉШАЊА ПРОСТОРНЕ ДОСТУПНОСТИ И ПРИМЕРИ ДОБРЕ ПРАКСЕ

Просторна доступност је кључни фактор у изгледима појединца, домаћинстава и друштвених група да користе услуге јавних служби. Другим речима, у зависности од доступности, разне групе становништва могу бити заштићене или изложене процесима социјалне искључености, односно ускраћене у остваривању социјалних права. Такође, непостојање или неприступачност социјално-културне инфраструктуре (предшколске установе, образовне и културне институције и програми, рекреативни и спортски објекти и др.) представља посебан вид сиромаштва – сиромаштво културне средине. Ово сиромаштво средине посебно је штетно за децу, њихов физички и ментални развој, може бити узрочник неуспеха у школовању

и образовању, што онемогућава излазак из спирале сиромаштва. Стога је просторна дистрибуција услуга од јавног интереса од примарног значаја ради постизања задовољавајућег нивоа квалитета живота.

Вишедеценијска пракса у развоју јавних служби (примењивана по сличном принципу у свим општинама), фаворизујући урбоцентрични модел организације, прилагођен срединама с високим густинама насељености и изграђености, концентрисала је ове службе у општинске центре и створила неравномерност у погледу њихове дистрибуције, квалитета и доступности. Тако се неједнакост у погледу просторне доступности јавних служби испољава на нивоима општинског центра, приградских и сеоских насеља. Становници сеоских насеља, нарочито у планинским и периферним подручјима општина, углавном лоше сабраћајно повезаним, или неприступачним, лишени су могућности коришћења и основних услуга. Ниска густина насељености и изграђености у сеоским подручјима јесте објективно ограничење за организовање јавних служби.

Проблем доступности је вишедимензионалног карактера и он се не може решити утврђивањем тзв. гравитационих подручја и дистанци на којима се организују поједине службе у односу на место становања корисника или друге индикаторе (концентрација корисника, демографске пројекције и сл.). Другим речима, повећање доступности не може се решавати умножавањем и погушћавањем служби, односно ширењем мреже у оквиру постојеће парадигме организације и програма. Предуслов за повећање доступности јавних служби јесу промене у организацији и начину рада ових служби.

Потребе у погледу реконструкције мреже јавних служби и увођење модалитета ради повећања њихове доступности, исказане су у Просторним плановима Републике Србије из 1996. и 2010. године. Повећање просторне доступности услуга може се остварити на различите начине, с обзиром на врсту/природу услуге.

Ширење/повећање гравитационог подручја услуга/установе подразумева организовање комплементарних садржаја и активности које шире територију са које долазе корисници установе/услуге. Овакав приступ организовања комплементарних садржаја су: ђачки/ученички домови и интернати, организована и умрежена понуда приватног смештаја за ученике средње школе, пансионци за исхрану ученика, средњошколски и универзитетски кампуси, мањи стационарни центри уз домове здравља за краћи смештај грађана који живе у насељима удаљеним од општинских центара и др.;

Организовањем оваквих садржаја повећава се подручје са кога долазе корисници услуге, па тако и број/концентрација корисника услуга, а истовремено обезбеђују услови за квалитетно обављање услуге.

Један од начина повећања доступности и квалитета услуге је употреба **мобилних услуга** („услуга ка кориснику“). Применом овог модалитета повећава се понуда и побољшава квалитет услуге у насељима која су дефицитарна у погледу обезбеђивања основних услуга и у којима због малог броја и концентрације корисника (насеља дисперзованог типа) није рационално организовање сталне и класично (стационарно) организоване службе. Сврха мобилне услуге је да допре до корисника на знатно ширем географском простору. Мобилне услуге могу да покрију велики спектар услуга у основном образовању, превентивној и примарној здравственој заштити, социјалној заштити, култури и другим областима. Мобилне услуге садрже два основна облика: (1) возило са одговарајућом уграђеном опремом: на пример, мобилна стоматолошка ординација, мобилна лабораторија, мобилна библиотека, мобилна учионица са компјутерском опремом и интернетом, мобилни вртић и др., и (2) мобилне екипе и тимови који периодично (једном недељно, двонедељно, месечно...) долазе у насеље и пружају одговарајуће услуге локалном становништву. Свако насеље би за потребе обављања ових активности требало да има одговарајући објекат/зграду као мали мултифункционални центар.

Такође, иновативни модели пружања услуга који се у новије време развијају и примењују у развијеним земљама, засновани на потенцијалима **нових дигиталних технологија (услуга на даљину)** добијају све већи значај. Ови иновативни модели могу значајно да побољшају доступност услуга корисницима, посебно у мање развијеним и ретко насељеним локалним заједницама. Осим у области образовања, где су ови модели првенствено коришћени („учење на даљину“), њихова примена се проширила и у области здравствене и социјалне заштите и укључује третмане на даљину (телемедицина, лечење и савети, надгледање на даљину, састанци на даљину и сл.).⁹ Увођење ових нових облика дигиталних услуга захтева проналажење нових иновативних решења, успостављање националне инфраструктуре за дигиталне услуге и нових модела услуга.

9 Један од примера добре праксе у овој области је истраживачки пројекат Attiv@bili (енг.), где се коришћењем информационо-комуникационих технологија кроз копродукцију, доприноси повећаној доступности јавних служби у области социјалне заштите. Са циљем укључивања заинтересованих страна у процес доношења одлука, које би унапредиле негу корисника, пројекат користи информационо-технолошке платформе као алате за умрежавање различитих актера, укључујући и оне са претходним искуством у нези.

У разматрању организације, доступности и квалитета јавних услуга незаобилазна су и питања финансирања услуга и нових облика управљања услугама. Ова два аспекта су, поред територијално/просторне димензије и технолошких промена, исказани као изазови за будући развој и организацију јавних услуга од стране стручњака, доносиоца одлука и професионалаца из девет земаља који се баве услугама од општег интереса (Немачка, Мађарска, Аустрија, Пољска, Румунија, Шпанија, Исланд и Велика Британија) са којима је спроведен интервју у току реализације истраживачког ESPON¹⁰ пројекта „Показатељи и перспективе за услуге од општег интереса у територијалној кохезији и развоју“ (Indicators and perspectives for services of general interest in territorial cohesion and development¹¹).

У погледу финансирања процена је да ће се повећавати потражња за услугама од јавног интереса, што свакако јавни сектор неће моћи у потпуности да задовољи, потребно је подстицати и друге изворе финансирања (донације, оснивање фондација, задужбина, партиципација грађана и сл.). Ово укључује и формирање тржишта услуга и успостављање права корисника на избор понуђача услуга, развој различитих форми партнерства између јавног и приватног сектора, што свакако може утицати на квалитет и разноврсност понуде услуга. Истовремено, због могућности неравномерне конкуренције на тржишту услуга (даваоци услуга који нуде услуге нижег квалитета са нижим, али нереалним ценама и сл.) мора се успоставити одговарајућа регулатива/прописи и праћење/мониторинг услуга и пружалаца услуга у погледу квалитета, цене, приступа и сл., како би се задржала адекватна приуштивост и могућност коришћења услуга).

У погледу нових облика управљања услугама подразумевају се различити облици укључивања/партиципације грађана и локалних заједница у доношењу одлука о услугама. Тежиште је на повезивању и успостављању сарадње између пружаоца услуга (државни сектор, приватни сектор и организације цивилног друштва) и самих корисника услуга у процесу доношења одлука о успостављању неке услуге у локалним заједницама. Наиме, последњих

10 Европска мрежа опсерваторија за просторно планирање (European Spatial Planning Observatory Network – ESPON) представља истраживачку подршку у остваривању „Перспектива просторног развоја Европе. Ка уранотеженом и одрживом развоју територије Европске уније“ (*ESDP/European Spatial Development Perspective. Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the EU*), која је усвојена посебном резолуцијом 1999. године од стране министара надлежних за просторно/регионално планирање.

11 Овај је један од истраживачких пројеката из Програма ESPON 2013 – Европска мрежа за посматрање територијалне кохезије, усвојен од стране Европске комисије 7. новембра 2007. године.

година дошло је до радикалне реинтерпретације улога у креирању политика и пружања јавних услуга. Ово је суштина новог модела управљања (енг. *new goverancne model*) који је добио на значају у Европи након 2010. године (Bingham et al., 2013). За разлику од модела новог јавног менаџмента (енг. *new public management*) у функционисању јавних служби, уведеног током 2000-их година у неким земљама Западне Европе заснованог на неолибералним принципима (тржишно оријенисан модел, фокус је на профиту, а грађани су само корисници услуга), нови модел управљања се заснива на идеји плурализма. Процес доношења одлука се ослања на сложене и артикулисане везе између представника јавних служби и осталих актера. У овом моделу, грађани нису само корисници услуга, већ су позвани да делују као активни учесници (енг. *co-producers*) у оперативној фази пружања услуга, али и у стратешкој фази њиховог дизајна (Osborne, Strokosch, 2013). С тим у вези, указује се на неопходност развијања индивидуалних и институционалних капацитета професије кроз партиципацију грађана, као и дисеминација примера добре праксе у циљу њеног унапређења (Bracci et al., 2016; Čolić, Dželebdžić, 2018).

5.3 Примери добре праксе

Последњих година у Србији је реализован знатан број програма усмерених на унапређење квалитета живота и услова живота појединих друштвених група, углавном припаднике рањивих друштвених група у локалним заједницама, уз финансијску подршку међународних организација.

У области унапређења образовања последњих година реализовани су пројекти финансираних из ИПА фонда „Образовање за све“, 2010-2012; „Развој предшколског васпитања у Србији – IMPRES“, 2010-2014, а у току је реализација пројекта „Квалитетно образовање за све“ - Quality Education for All Serbia, 2019-2022.

Пројекат „Образовање за све“ (2010-2012), обезбедио је обуку за увођење педагошких асистената у предшколским установама и основним школама, као и пружање финансијске помоћи (око 10.000 евра по установи) за набавку опреме. Током трајања пројекта, 190 педагошких асистената је прошло обуку за пружање помоћи деци са посебним образовним потребама.

Пројекат „Развој предшколског васпитања у Србији – IMPRES“ (2010-2014) реализован је у сарадњи Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и Европске уније, која је финасирала пројекат (бесповратна

помоћ из претприступних фондова). Општи циљ Пројекта био је да се унапреде услови за предшколско васпитање и образовање деце, посебно оне из осетљивих група, побољша квалитет понуде предшколских програма и да се прошире просторни капацитети предшколских установа у Србији. Пројекат је укључио 15 општина у Србији (Пожаревац, Петровац на Млави, Аранђеловац, Лесковац, Крушевац, Ражањ, Сурдулица, Гаџин Хан, Бела Паланка, Ужице, Тутин, Рума, Беочин, Шабац и Мали Зворник). Ово је, иначе, први пројекат ЕУ који је везан за предшколско образовање у Србији. Активности у оквиру пројекта укључиле су и обуку општинских служби за планирање повећања обухвата деце из осетљивих група у предшколском васпитању и образовању, обезбеђивање монтажних објеката, путујућег вртића, возила за превоз деце, као и разраду нових курикулума и обуку васпитача.

Пројекат „Квалитетно образовање за све“ (Quality Education for All – Quality ED Serbia, 2019-2022), заједнички финансирају Европска унија и Савет Европе, а у оквиру Програма Европске уније и Савета Европе под називом „Horizontal Facility for Western Balkans and Turkey – 2. фаза“. Пројекат има за циљ да промовише квалитетно образовање у образовним политикама, као и да пружи подршку школама и локалној заједници у уклањању предрасуда и дискриминаторних приступа ка осетљивим групама.

Пројекат пружања унапређених услуга на локалном нивоу – DILS, Delivery of Improved Local Services, подржан кредитима Светске банке, реализован је у периоду 2009-2015. године. Пројекат се бавио унапређењем институционалних капацитета у циљу побољшања приступачности, ефикасности, правичности и квалитета у пружању здравствених, образовних и социјалних услуга у децентрализованом окружењу на локалном нивоу. Поред програма за ширење обухвата јавних услуга, пројекат је имао за циљ да унапреди капацитете локалне управе, невладиног сектора, школа, као и министарства здравства, образовања и социјалне заштите да пруже координисане и ефикасније услуге становништву. Развијање капацитета се спроводило кроз техничку помоћ у реализацији информационо-комуникационих система који се користе у јавним службама, као и искоришћавања грантова намењених за унапређење квалитета наставе у школама. Пројекат је био усмерен и на кориснике услуга примарне здравствене и социјалне заштите и начине ефикаснијег пружања услуга, укључујући особе са инвалидитетом, Роме, интерно расељена лица, старије особе.

Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије координира реализацију бројних пројеката у оквиру „Програма локалне иницијативе за повећање социјалне укључености и смањење сиромаштва“, који финансира Швајцарска агенција за развој и сарадњу. Прва фаза Програма трајала је од 2013. до 2017, а 2019. године почела је друга фаза Подршка развоју иновативних модела за социјално укључивање – LIP 2. Један од пројеката у првој фази „*Старији у удаљеним селима*“, реализован је у општини Бабушница (2015-2016. године) и усмерен на унапређење процеса социјалног укључивања и смањења сиромаштва обезбеђивањем доступности услуга у заједници, с циљем да се побољша квалитет живота старих лица у удаљеним планинским селима, спречи институционализација и повећа подршка природној породици (<http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/sr/>). Током реализације пројекта први пут је спроведена анкета са крајњим корисницима у селима (укупно 238 анкетираних) и при том се 58% испитаника изјаснило да им је потребна боља медицинска заштита, 76% да им је неопходна услуга помоћ у кући, а чак 92% је навело да од локалне и шире друштвене заједнице не добија никакву помоћ.

Када је речо о потреби мобилних служби, поред путујућег вртића успостављеног у граду Пожаревац у оквиру наведеног пројекта „*Развој предшколског васпитања у Србији – IMPRES*“, и који је наставио да функционише и након завршетка овог пројекта, постоји још неколико примера.

Прва покретна библиотека у Србији Инфобус, успостављена је у општини Пријепоље, опремљена је са око 7.000 књига, компјутерима и интернетом и два пута месечно долази у једно од 15 села покривених овим програмом. Инфобус је почео са радом 2003. године као заједнички пројекат Матичне библиотеке Вук Караџић из Пријепоља и Народне библиотеке Србије. И у овом примеру је након завршетка трајања пројекта од две године, његово финансирање преузела и наставила општина Пријепоље из свог буџета. До сада су успостављене још три покретне библиотеке у Србији – у општинама Алексинац (2008), Кладово (2010) и Крушевац (2018).

У општини Јагодина, 2009. године је започела Акција бесплатних здравствених прегледа сеоског становништва, у којој се планира обилазак и снимање здравствене ситуације у сеоским насељима, и која је имала изгледе да постане стални програм локалних власти у овој општини. Међутим, данас сајт на коме је овај програм приказан (<http://www.jagodina.autentik.net/>) не постоји, а нема информација на сајту општине да ли овај програм и даље

функционише. И у општини Неготин, у селу Плавна, у јануару 2008. године реализован је „Пројекат помоћи удаљеним селима“. Пројекат је спровела Српска асоцијација студената медицине у сарадњи са Црвеним крстом Србије, Здравственим центром Неготин, Месном заједницом Плавна. Циљ пројекта је био пружање медицинске едукације становништву, консултације са лекарима опште праксе и гинекологом, физикални прегледи, одређивање нивоа шећера у крви, мерење притиска и дозирање медицинске опреме (глукометри итд.). Истовремено, то је била и корисна пракса студената медицине у циљу њиховог профилирања у добре лекаре. Међутим, и овај пројекат је био краткотрајан, сајт на коме је објављен (<http://www.tk-info.net/?m=20080129>) више није у функцији.

Очигледно да поред појединачних случајева (покушаја) увођења модалитета мобилних служби у области здравствене заштите за становнике у сеоским насељима још увек не постоје конкретне мере и програми на нивоу Републике.

Такође, истраживања показују да у јединицама локалне самоуправе долази до значајних промена у погледу дневних социјалних услуга, које настају због начина финансирања. Завршетком донаторских програма често се «гасе» и успостављене услуге. Упркос обавези јединица локалне самоуправе да наставе са финансирањем услуга које се успостављају и развијају кроз програме, прекид прилива донаторских средстава условљава и прекид у пружању услуге у значајном броју општина (Мапирање услуга социјалне заштите у надлежности јединица локалне самоуправе у Републици Србији“, 2016).

У примере добре праксе спада и Центар локалних услуга, основан у Краљеву 2018. године уз подршку градске управе. Центар је усмерен на пружање бројних услуга социјалне заштите угроженим лицима (лица са инвалидитетом, стара лица којима је потребна помоћ). За сада су развијене услуге (геронтодомаћица, персонални пратилац, дневни центар за старе са геронтоамбулантом, становање уз подршку за младе, а у оснивању је и дневни центар за децу са сметњама у развоју).

Пример добре праксе је јавно-приватно партнерство – укључивање приватних вртића у систем субвенција у појединим градовима (Београд, Нови Сад, Ниш, Крагујевац), што је као резултат имало и значајно повећање недостајућих капацитета у предшколске установе. На остварено побољшање/напредак указују подаци из 2015. и 2018. године. На нивоу Републике број уписане деце у приватним установама се повећао са 7.079 на 21.759, а у државним знатно

мање – са 192.711 на 196.808 (Саопштења ДД20, бр. 96 и 98, за 2015. и 2018. годину, РЗС, Београд). У овоме свакако доминира Београд, где се пораст броја деце у приватним установама повећао за преко 10.000 у односу на 2015. (са 4.911 на 15.545), док се у државним установама број уписане деце незнатно смањило (са 58.033 на 56.264) што је донекле растеретило ове вртиће који годинама уписују и децу преко својих капацитета.

6 ЗАКЉУЧАК

Тежиште овог рада је да укаже на просторну доступност јавних служби као кључног услова за праведан социјални развој, остваривање социјалних и културних права, стварање кохезије друштва, односно смањење социјалне искључености и унапређење квалитета живота грађана.

Јавне службе су организације у којима се остварују социјална права грађана, а у документима Европске уније користи се синтагма услуге од општег интереса. Стога, успостављање система јавних служби и начина њиховог организовања представљају базични услов за остваривање социјалних права.

Вишедеценијска пракса у развоју јавних служби у Србији (примењивана по сличном принципу у свим општинама), фаворизовала је урбоцентрични модел организације, прилагођен срединама с високим густинама насељености и изграђености, тако да су ове службе концентрисане у општинским центрима, што је створило и неравномерност у погледу њихове дистрибуције, квалитета и доступности. Оваква пракса створила је значајне неједнакости међу корисницима услуга јавних служби у зависности од њихове територијалне припадности, односно места становања (општински центар, приградска и сеоска насеља). Становници сеоских насеља, нарочито у планинским и периферним подручјима општина, углавном лоше сабраћајно повезаним, или неприступачним, лишени су могућности коришћења и основних услуга. Практично, значајан део становништва бива ускраћен, или се суочава са низом препрека у приступу услугама, односно остваривања социјалних и културних права, што их ограничава да остваре квалитетније услове живота и да развију своје потенцијале, па тиме и активније допринесу не само сопственом благостању, већ и развоју своје заједнице.

Полазећи од чињенице усклађивања економских могућности са спектром социјалних права, а сагласно са основним принципима на којима се заснива рад јавних служби – једнакост (једнак приступ за све) и универзалност (правични услови приступа/доступности), захтева преиспитивање постојећег

концепта организације јавних служби и прилагођавање облика организације и функционисање у складу са потребама, интересима и могућностима локалних и територијалних заједница. У томе, просторна димензија, односно просторна доступност, под приближно истим условима за све кориснике неке услуге, заузима централно место.

Анализа секторских стратегија у областима образовања, здравствене и социјалне заштите, културе и спорта, као и законских решења у области основног система образовања и васпитања и примарне здравствене заштите, показује да се у Србији обраћа пажња на питања приступа/доступности овим јавним установама, али је извесно да још увек не постоји операционализација адекватних решења у пракси која укључује и просторну димензију. Доступност се често посматра у смислу да ли нека услуга постоји/да ли је успостављена на нивоу јединице локалне самоуправе, а не у смислу просторне доступности за све становнике који живе на тој територији.

Повећање просторне доступности услуга може се остварити на различите начине, с обзиром на врсту/природу услуге. У основи постоје два модалитета. Успостављање мобилних служби („услуга ка кориснику“), као начин за приближавање услуга грађанима, пре свега у насељима која су дефицитарна у погледу обезбеђивања основних услуга и у којима због малог броја и концентрације корисника (насеља дисперзованог типа) није рационално организовање сталне и класично (стационарно) организоване службе. Успостављање покретних библиотека у четири општине (Пријеполје, Алексинац, Кладово и Крушевац), као и путујућег вртића на подручју града Пожаревца примери су добре праксе.

Услуге мобилних здравствених служби, као једног од начина за приближавање појединих врста здравствених услуга грађанима у сеоским насељима и ретко насељеним подручјима, практично нису развијене, иако становници ових насеља као један од својих највећих проблема наводе удаљеност и неприступачност здравствених установа.

Повећење/гравитационог подручја услуга, други је модалитет. Подразумева организовање комплементарних садржаја и активности које шире територију са које долазе корисници установе/услуге (ћачки/ученички домови и интернати, организована и умрежена понуда приватног смештаја за ученике средње школе, пансионци за исхрану ученика, средњошколски и универзитетски кампуси, мањи стационарни центри уз домове здравља за краћи смештај грађана који живе у насељима удаљеним од општинских центара и др.).

Такође, у новије време успостављају се и развијају модели пружања услуга коришћењем *нових дигиталних технологија*. Ови иновативни модели могу значајно да побољшају доступност услуга корисницима, посебно у мање развијеним и ретко насељеним локалним заједницама. Осим у области образовања, где је и почело њихово коришћење („учење на даљину“), проширује се њихова примена у областима здравствене и социјалне заштите и укључује третмане на даљину (телемедицина, лечење и савети, надгледање на даљину, састанци на даљину и сл.).

Напуштање униформних модела организације јавних служби отвара могућност за успостављање и различитих модела начина финансирања (донације, оснивање фондација, задужбина, партиципација грађана и сл.), као и облика управљања (укључивања/партиципације грађана и локалних заједница у доношењу одлука о услугама). Наиме, последњих година дошло је до радикалне реинтерпретације улога у креирању политика и пружања јавних услуга у земљама Европске уније. Уместо униформних програма креираних од стране стручних служби, тежиште се помера ка програмима у које се укључују и њихови корисници. Развија се широк спектар начина на који корисници и заједнице доприносе креирању политика и пружању услуга, постају активни учесници у планирању и пружању услуга. Свакако, треба проучити искуства европских земаља, разрадити и прилагодити за примену у нашим условима.

Такође, у дефинисању практичних политика које укључују и просторну димензију неминовно је укључивање специфичних обележја територијалних јединица. У томе, један од основних предуслова су истраживања локалних обележја и специфичности (просторно-физичке и демографске особености), прикупљање поузданих, релевантних и валидних података како би се формулисале прикладне политике и модели за унапређење јавних услуга. Ово омогућава да се постојећи ресурси користе одговорно, да се унапређују и развијају нови (активирањем постојећих објеката, изградњом нових, подстицање организација цивилног друштва у ширење активности, оснивање фондација, задужбина, партиципација грађана и др.), да се унапређују постојећи и да се понуде нови програми, прати њихов континуитет у реализацији, па тиме и прате ефекти одређених мера и политика, да систем буде транспарентан и у складу са потребама корисника. Такође, међу кључним условима унапређења квалитета и просторне доступности јавних услуга је и развијање међуресорне сарадње, првенствено у разради система интегрисаних услуга из области образовања, здравствене и социјалне заштите и запошљавања.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Access to Social Rights in Europe - Report prepared by Mary Daly, Queen's University, Belfast, Council of Europe, 2002* (http://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/SocialRights/source/MaryDaly_en.pdf), приступљено 20.11.2019.
- Bingham, L.B., Leary, R.O., Blomgren, L. (2013) The new governance: Practices and processes for stakeholder and citizen participation in the work of government, *Public Administration Review*, no. 65, pp. 547–558.
- Bracci, E., Fugini, M., Sicilia, M. (2016) Co-production of Public Services: Meaning and Motivations. In Sicilia, M., Fugini, M. G., Bracci, E. (eds.) *Co-production in the Public Sector Experiences and Challenges*. Politecnico di Milano: Springer, pp. 1-13.
- Campbell, A. (1972) Aspirations, satisfaction and fulfilment. In: Campbell, A., Converse P. E. (eds.) *The Human Meaning of Social*, New York: Russell Sage Foundation.
- CEC (1999) *Communication from the Commission - Services of General Interest in Europe*
- CEC (2003) *Green paper on Services on general interest*, Commission of the European Communities COM, 270 final, Brussels.
- CEC (2004) *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, White Paper on services of general interest: COM (2004) 374 final*.
- CEC (2006) *Communication from the Commission, Implementing the Community Lisbon programme: Social services of general interest in the European Union*.
- CEC (2007) *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Services of general interest, including social services of general interest: a new European commitment*.
- Čolić, N. (2011) *How does the concept of Quality of life influence urban planning in Serbia? Case study - City of Niš*, Univeristy of Newcastle upon Tyne, Unpublished MSc thesis.
- Čolić, N. (2017) Operationalizing the public interest in the local planning context of Serbia, *SPATIUM*, no. 38, pp. 10-17.
- Čolić, N. and Dželebdžić, O. (2018) Beyond formality: A contribution towards revising the participatory planning practice in Serbia, *SPATIUM*, no. 39, pp. 17-25.
- Димитријевић, В., Пауновић, М., Ђерић, В. (1997) *Људска права*, Београд: Београдски центар за људска права.
- Димитријевић, В., Поповић, Д., Папић, Т., Петровић, В. (2006) *Међународно право људских права*, Београдски центар за либералну демократију, Београд, 2006.
- Европа 2020 – Стратегија паметног, одрживог и инклузивног раста (2010)*.
- European Commission (2010) *GDP and Beyond - Measuring Economic Progress and Sustainability*.
- European Commission (2010) *Survey on perceptions of quality of life in 75 European cities*.
- Eurofound (2017) *European Quality of Life Survey 2016: Quality of life, quality of public services, and quality of society*, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Ferris, A. L. (2010) *Approaches to Improving the Quality of Life*, Springer: New York.

- Петовар, К. (2003а) Јавне службе као део урбанистичког планирања и политике једнаких могућности. У: *Европске стратегије и политике у локалној заједници* (уредници: Н. Вучковић, С. Вукомановић), Фонд Центар за демократију Београд, стр. 125-143.
- Јокић, В. (2010) *Индикатори социјалног развоја у просторном планирању*, магистарски рад, Географски факултет Универзитета у Београду.
- Мапирање услуга социјалне заштите у надлежности јединица локалних самоуправа у Републици Србији (2016) Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије, Републички Завод за социјалну заштиту, Центар за социјалну политику. <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2016/12/Mapiranje-usluga-socijalne-zastite.pdf>
- Национална стратегија за младе за период од 2015. до 2025. године* („Службени гласник РС“, број 22/2015).
- Нацрт Стратегије социјалне заштите за период 2019-2025.* (2019)
- Нацрт Стратегије развоја културе Републике Србије од 2019-2029.* (2019)
- Noll, H.H. (2004) Social Indicators and Quality of Life Research: Background, Current Trends; Article published. In: Genov, N. (ed.) *Advances over Half a Century*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Osborne, S.P., Strokosch, K. (2013) It takes two to tango? Understanding the co-production of public services by integrating the services management and public administration perspectives. *Br. J. Manag.* no. 24, pp. 31–47.
- Петовар, К. (2003) *Урбана социологија – наши градови између државе и грађанина*, Географски факултет Универзитета у Београду, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд.
- Петовар, К., Јокић, В. (2010) Социјални развој и јавне службе у Србији – стандарди у распону од 19. до 20. века. У: *Креативне стратегије за одрживи развој градова у Србији* (уредник Милица Бајић Брковић) Архитектонски факултет, Универзитет у Београду, стр. 161-198.
- Петовар, К. (2003а) Јавне службе као део урбанистичког планирања и политике једнаких могућности. У: *Европске стратегије и политике у локалној заједници* (уредници: Н. Вучковић, С. Вукомановић), Фонд Центар за демократију Београд, стр. 125-143.
- Просторни план Републике Србије* („Службени гласник РС“, бр. 13/96)
- Просторни план Републике Србије* („Службени гласник РС“, бр. 88/2010)
- Стратегија развоја образовања у Србији до 2020.* („Службени гласник РС“, бр. 107/2012)
- Стратегија јавног здравља у Републици Србији 2018-2026. године* („Службени гласник РС“, бр. 61/18)
- Стратегија развоја спорта у Републици Србији за период 2014–2018* („Службени гласник РС“, бр. 1/2015)
- Стратегија одрживог урбаног развоја Републике Србије до 2030. године* („Службени гласник РС“, бр. 47/2019)
- Томушат, К. (2006) *Људска права између идеализма и реализма*, Београдски центар за људска права, Београд, 2006.
- UN - Habitat (2005) *What is participatory planning?* Belgrade: UN-Habitat office in Belgrade.

UN (1987) *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*, <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>, (accessed 27th July, 2011).

Walker A., van der Maesen L. (2004) Social Quality and Quality of Life. In: Glatzer W., Von Below S., Stoffregen M. (eds.) *Challenges for Quality of Life in the Contemporary World. Social Indicators Research Series*, vol 24. Springer, Dordrecht.